

Neoliberal Approach in Global Political Economy: Transition from State-Centric to Networked World

Hossein Salimi¹ , Hemmat Imani²

1. Professor of International Relations, LPS Faculty, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. E-mail: HosseinSalimi@yahoo.com
2. Corresponding Author, PhD in International Relations, LPS Faculty, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. E-mail: Hemmat.Imani@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 04 Nov 2024 Received in revised form: 05 May 2025 Accepted: 07 Jul 2025 Published online: 04 Sep 2025 Keywords: global political economy, neoliberalism, interdependence, virtual state, networked world.	Global political economy is a field of study that can be investigated from various theoretical perspectives. The subjects of global political economy are understood in different ways under the influence of which approach considered (such as realism, liberalism, Marxism, constructivism, criticism, feminism, and post-structuralism). In this research, to understand modern global issues, the theoretical developments of the liberal approach are analyzed toward global political economy. The concern of the authors is whether the theoretical and conceptual developments of the liberal approach provide the necessary capacity to achieve a correct understanding of the new issues and phenomena of the global political economy or not? In this regard, this article has examined the background and theoretical foundations of the liberal approach in political economy, concepts such as institutionalism, interdependence, globalization, virtual government, and networked world. Based on the research findings, it should be said that the new theoretical perspectives of the liberal approach in the global political economy, based on a network perspective toward global space and attention to the network economy, have provided a suitable framework for a realistic understanding of the emerging advancements in the world's political economy. Influenced by the networking of the global economy, we are witnessing the transition from a state-centered world to one in which diverse and extensive links have been formed between various actors. Moreover, the "development" paradigm has overcome other paradigms in this new environment. Within such an approach, the decision-makers and planners of the national development of countries, while managing new global threats, can take advantage of emerging opportunities to promote the power by designing favorable mechanisms and complying with internal and external requirements, and provide prosperity and sustainable development of their country.
Cite this article: Salimi, H., & Imani, H. (2025). Neoliberal Approach in Global Political Economy: Transition from State-Centric to Networked World. <i>International Political Economy Studies</i>, 8 (1), 1-26. http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11338.1708 (in Persian).	
	© The Author(s). DOI: http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11338.1708 Publisher: Razi University

1. Introduction

Global political economy is a field of study that is understood differently depending on the perspective from which it is approached (such as realism, liberalism, Marxism, structuralism, criticalism, feminism, and poststructuralism). This study examines the theoretical evolution of the liberal perspective on global political economy to better understand contemporary global challenges. The authors' concern is whether the theoretical and conceptual developments of the liberal approach provide the necessary capacity to achieve a correct understanding of modern issues and phenomena in the global political economy. In this regard, this article examines the background and theoretical foundations of the liberal approach in political economy, concepts such as institutionalism, interdependence, globalization, virtual state, and networked world.

International political economy, as an interdisciplinary and independent field of study, discusses two important topics - states and markets - in interaction with each other at the international level. International political economy examines the complex interrelationships between the activities of various economic and political actors at the global level. Today, the role of the economy in examining global developments is more important than ever. Many analysts increasingly use the term "global political economy" instead of "international political economy." Overall, IPE or GPE is a tool for analyzing the changing relationships between states, social forces, individuals, companies, and various groups in different regions of the world. The field of global political economy strives to bridge the gap between theory and reality; therefore, in global political economy studies, both attention to empirical observations and objective analysis are crucial, as well as addressing various theories.

2. Theoretical Framework

In this research, based on modern developments in global political economy, we will primarily focus on examining the neoliberal institutionalism approach; specifically, how much scholars of this intellectual approach have been able to theorize issues, topics, and phenomena based on real developments in global political economy in recent years. These issues and phenomena, in the light of emerging technologies and the expansion of global information and communication, have significantly impacted the global economy and the fate of various actors.

3. Methodology

This research, using an explanatory and analytical method and drawing on documentary and library studies, has examined the neoliberal institutionalism approach and recent developments in this theoretical field through a case study. In this study, the theories and ideas of Robert Keohane and Joseph Nye, Richard Rosecrance, and Anne-Marie Slaughter are discussed in light of modern developments in global political economy.

4. Findings & Discussion

Based on the research findings, it can be said that the new theoretical perspectives of the liberal approach in global political economy, based on a network perspective of the global space and attention to network economy, have provided a suitable framework for a realistic understanding of emerging developments in the field of global political economy. Influenced by the networking of the global economy, we are witnessing a shift from state-centricity to a space where diverse and extensive links are formed between various actors. Actors such as transnational economic and technology-driven companies have increasing power, the authority of governments in domestic and foreign spheres is limited, and in this new space, the "development" perspective has dominated other perspectives. Some of the most important developments in the networked world include: Changes in global value

chains; Shift from state-centricity to diversity of actors; Emergence of virtual states; Complex interdependence in production and trade; Changes in the distribution of power and global division of labor; Evolution in global governance practices; Emergence of a digital and technology-driven global economy. These transformations are reshaping the global landscape.

In contrast to the traditional realist view, where power is defined as the ability to command others, the network perspective defines power based on the number, type, and location of actors' connections within the network. From the perspective of neoliberals who believe in the networked world, although states are still considered dominant actors in the global arena, their behavior is shaped by being intertwined in the global network with various actors such as organizations, companies, individuals, and groups. In such an environment, governments can effectively manage threats and capitalize on emerging opportunities to enhance power, ensure welfare, and achieve sustainable development for their country by designing optimal mechanisms, adhering to domestic and international network requirements, and fostering serious engagement and partnerships with diverse actors in the global economy.

5. Conclusions

Theories of global political economy each view common issues from a different perspective. The diversity of theories and intellectual debates between various schools of thought in the field of GPE has gradually led to rethinking and moderating many of the initial assumptions of proponents of these approaches, and has practically contributed to the evolution of all theories. This has also enabled scholars in the field to be more flexible in their theorizing, avoid absolutism, and pay closer attention to reality. In this regard, later scholars of the liberal approach, such as Keohane and Nye, have also gradually made changes to the initial assumptions of this theoretical approach compared to their predecessors, and have moved towards a middle ground with some other theoretical schools. Notably, today, for a scientific and realistic study of emerging developments in GPE in the 21st century, it is necessary to draw on a diverse range of methods and insights from various theoretical approaches tailored to the research topics.

In the networked world, the authors believe that what is important in scientific research is adopting theoretical approaches that clarify the mechanisms and requirements for achieving development and welfare while simultaneously ensuring the survival and security of actors in the GPE arena. An accurate understanding of the developments in the networked world is a fundamental necessity for national development planning in countries. Non-scientific and unrealistic approaches can be very costly. Therefore, to gain a correct understanding of GPE developments, it is essential to evaluate empirical and scientific evidence alongside the application of existing theories. The reality is that in the era of globalization, competition, cooperation, and participation coexist, and a black-and-white view of phenomena can be misleading. Therefore, while maintaining research coherence, attention should be paid to the connections between different subject areas and the relationships between various levels of analysis. It can be said that later scholars of the neoliberal approach have adequately addressed modern developments in global political economy in their works and have provided clear answers to many emerging issues, topics, and phenomena.

Based on the research conducted, it can be said that under the influence of the globalization process, the global political economy space has transformed into a complex network where, due to emerging phenomena, diverse and extensive links have formed between various actors, and the connections between the components of this network are

---

increasingly strengthening horizontally. Another point is that in a new environment where the "development" paradigm has dominated others, the power of actors is evaluated based on their level of participation in the networked environment. In such conditions, actors in the GPE sphere will be able to enhance their power position in proportion to their entry and active participation in the global networked economy. Disconnecting from the global networked economy and failing to cooperate effectively with it will lead to intensified economic underdevelopment and, consequently, increasing threats to the interests and security of actors.

رهیافت نئولیبرالی در اقتصاد سیاسی جهانی؛ گذار از دولت محوری به جهان شبکه‌ای

حسین سلیمی^۱ | همت ایمانی^۲

۱. استاد روابط بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: HoseinSalimi@yahoo.com
 ۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری روابط بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: Hemmat.Imani@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۸/۱۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۲/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۴/۱۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۶/۱۳ کلیدواژه‌ها: اقتصاد سیاسی جهانی، نئولیبرالیسم، وابستگی متقابل، دولت مجازی، جهان شبکه‌ای.	اقتصاد سیاسی جهانی، حوزه‌ای است که می‌توان آن را از زاویه‌های نظری مختلف بررسی کرد. بسته به اینکه این موضوع از دیدگاه کدام رویکرد نظری مطالعه شود (مثل رئالیسم، لیبرالیسم، مارکسیسم، سازه‌انگاری، رویکرد انتقادی، فمینیستی یا پساساختارگرایی)، برداشت‌ها و تفسیرها متفاوت خواهد بود. پژوهش حاضر با هدف شناخت مسائل نوین جهانی، به بررسی و تحلیل تحولات نظری رویکرد لیبرالی در اقتصاد سیاسی جهانی می‌پردازد. پرسش اصلی این است که آیا تغییرات مفهومی و نظری این رویکرد می‌تواند چارچوبی کارآمد برای فهم پدیده‌ها و موضوعات جدید در این حوزه فراهم سازد یا نه. در این راستا، پیشینه و مبانی نظری لیبرالیسم در اقتصاد سیاسی، همراه با مفاهیمی همچون نهادگرایی، وابستگی متقابل، جهانی‌شدن، دولت مجازی و جهان شبکه‌ای بررسی شده است. نتایج نشان می‌دهد که دیدگاه‌های تازه لیبرالیسم، با تکیه بر نگاه شبکه‌ای به جهان و توجه به اقتصاد شبکه‌ای، می‌توانند زمینه‌ای مناسب برای درک واقع‌بینانه تحولات نوین اقتصاد سیاسی جهانی فراهم آورند. با شبکه‌ای شدن اقتصاد جهانی، شاهد گذار از جهان دولت‌محور به جهانی هستیم که در آن ارتباطات متنوع و گسترده‌ای میان بازیگران مختلف شکل گرفته و پارادایم «توسعه» بر سایر پارادایم‌ها غالب شده است. اتخاذ چنین رویکردی کمک می‌کند تا تصمیم‌سازان و برنامه‌ریزان ملی، با طراحی سازوکارهای مناسب و رعایت الزامات داخلی و خارجی، ضمن مدیریت تهدیدهای جدید جهانی، از فرصت‌های نو برای تقویت قدرت، ارتقای رفاه و دستیابی به توسعه پایدار کشور استفاده کنند.

استناد: سلیمی، حسین؛ ایمانی، همت (۱۴۰۴). ره‌یافت نئولیبرالی در اقتصاد سیاسی جهانی؛ گذار از دولت‌محوری به جهان شبکه‌ای. *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۸ (۱)، ۲۶-۱. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11338.1708>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان
 DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11338.1708>

۱. مقدمه

اقتصاد سیاسی بین‌المللی به‌عنوان یک حوزه مطالعاتی بین‌رشته‌ای و مستقل، دو موضوع مهم دولت (به‌عنوان یک نهاد سیاسی مدرن) و بازارها (به‌عنوان محیط فعالیت منفعت‌محور افراد) را در تعامل باهم و در سطح بین‌المللی مورد بحث قرار می‌دهد. از نظر مفهومی این رشته از این فرض شروع می‌شود که به قول گیلپین: «حیات موازی و تعامل متقابل دولت و بازار در جهان مدرن، اقتصاد سیاسی را به وجود می‌آورد. در غیاب دولت، مکانیسم قیمت و نیروهای بازار، نتایج فعالیت‌های اقتصادی را تعیین خواهند کرد و این جهان ناب اقتصاددانان خواهد بود. در غیاب بازار، دولت یا معادل آن منابع اقتصادی را تخصیص خواهد داد و این جهان ناب دانشمندان علوم سیاسی خواهد بود» (Gilpin, 1987: 8). در اساسی‌ترین حالت اقتصاد سیاسی بین‌الملل را می‌توان روابط متقابل پیچیده مربوط به فعالیت‌های بازیگران گوناگون اقتصادی و سیاسی در سطح جهانی تعریف کرد.

امروزه نقش اقتصاد در بررسی تحولات جهانی بیش از هر زمانی مهم است. بعد از دهه ۱۹۷۰، علاقه زیادی به پژوهش در زمینه نقش اقتصاد در روابط بین‌الملل (در موضوعاتی مانند وابستگی متقابل^۱، فراملی‌گرایی، سازمان‌های اقتصادی بین‌المللی، رژیم‌ها، شرکت‌های چندملیتی، تحریم اقتصادی و...) به دلایلی مانند نابودی سیستم برتون وودز، بحران نفتی دهه ۱۹۷۰، آغاز کمپین نظم اقتصادی جدید (NIEO) در دهه ۱۹۷۰، نابرابری گسترده ثروت بین شمال و جنوب، لزوم بازنگری اساسی در سیستم اقتصادی بین‌المللی و همچنین نقش ویژه اندیشمندان خاص مثل سوزان استرنج^۲ در تأکید بر اهمیت رشته اقتصاد سیاسی، شکل گرفت (Economides & Wilson, 2002: 10). در ادامه به تدریج خود اصطلاح IPE نیز دچار تغییر شده و امروزه بسیاری از تحلیلگران به‌طور فزاینده‌ای از «اصطلاح اقتصاد سیاسی جهانی»^۳ به جای «اقتصاد سیاسی بین‌الملل»^۴ استفاده می‌کنند.

در مجموع چه از اصطلاح IPE استفاده کنیم یا اصطلاح GPE، باید گفت که این رشته یک حوزه میان‌رشته‌ای بین علوم سیاسی، روابط بین‌الملل، اقتصاد، جامعه‌شناسی، تاریخ و... است و هرچند که به رویکردهای مختلف نظری تقسیم‌شده، با این حال همه این رویکردها در تعامل باهم تکامل یافته‌اند. در این راستا، پژوهشگرانی همچون تئودور کوهن^۵ بر این باورند که وجود دیدگاه‌های متفاوت نظری در IPE ضروری است، حتی نظریه‌پردازی عینی‌تر در این حوزه نیز تا حدی بر اساس ارزش‌های ما شکل می‌گیرد؛ همان‌گونه که رابرت کاکس ادعا می‌کند که نظریه علوم اجتماعی «همیشه برای کسی و برای هدفی است» (Cohn, 2016: 29). در کل IPE یا GPE ابزاری برای تحلیل روابط در حال دگرگون بین دولت‌ها، نیروهای اجتماعی، افراد، شرکت‌ها و گروه‌های گوناگون در مناطق مختلف جهان است.

اقتصاد سیاسی جهانی مطالعه تعاملات بین بازیگران دولتی و غیردولتی و بازارها در سطح بین‌المللی است. در درجه نخست IPE به شناسایی و تحلیل نظم اساسی که بر تعاملات اقتصادی بین‌المللی حاکم است، می‌پردازد (Maswood, 2000: 1). رشته GPE در تلاش است تا پلی بین شکاف نظریه و واقعیت بزند. از طرف دیگر پیچیدگی اقتصاد سیاسی جهانی را صرفاً با تکیه بر مشاهدات تجربی و عینی و بدون توجه به تئوری‌ها نمی‌توان درک کرد. تئوری‌های گوناگون GPE موجب درک متفاوت از واقعیت‌ها (تحولات، بازیگران، تعاملات بین بازیگران و مسئله تضاد یا همکاری) می‌شوند (O'Brien & Williams, 2016: 6-7). در مجموع دیدگاه‌های نظری در IPE از معرفت‌شناسی^۶ متفاوتی درباره اینکه چگونه «شناخت» درباره اقتصاد سیاسی جهانی ایجاد شده، استفاده می‌کنند و همچنین از نقطه شروع هستی‌شناختی^۷ متفاوتی در مورد آنچه درباره اقتصاد سیاسی جهانی باید بدانیم، شروع می‌کنند.

هر رویکرد نظری دارای جعبه‌ابزار تحلیلی برای درک اقتصاد سیاسی جهانی است و نیز حول محور باورهای هنجاری درباره

1. Interdependence

2. Susan Strange

3. Global Political Economy

4. International Political Economy

5. Theodore H. Cohn

6. Epistemology

7. Ontology

اینکه جهان IPE چطور کار می‌کند (چگونه باید کار کند)، ساخته می‌شود (Broome, 2014: 17-19).

۱-۱. پیشینه و مبانی تحولات نظری اقتصاد سیاسی لیبرالی

رویکرد لیبرالی به اقتصاد سیاسی بین‌الملل یکی از مهم‌ترین چشم‌اندازهای نظری در این حوزه است. برخی بر این باورند که «لیبرالیسم تأثیرگذارترین دیدگاه در GPE است. امروزه بیشتر سازمان‌های اقتصادی بین‌المللی و سیاست‌های اقتصادی اغلب دولت‌ها، قویاً از اصول لیبرالیسم تأثیر پذیرفته‌اند» (Cohn, 2016: 112). این رویکرد نظری خود دارای گرایش‌های گوناگونی است که در عین اشتراکات اساسی بین آن‌ها، دارای تفاوت‌هایی نیز است. در متون GPE این رهیافت به‌طور عمده در تقابل با رویکرد مرکانتلیسم و تا حدودی مارکسیسم تکامل یافته است. «درل پل در مدخل اقتصاد لیبرالی در دایرة المعارف روابط بین‌الملل دانشگاه آکسفورد، معتقد است علم اقتصاد و اقتصاد بین‌الملل توسط لیبرال‌ها بنیان‌گذاری شده و از این رو بسیاری از محاسبات و ادبیات علمی آن با لیبرالیسم پدیدار شده است. درواقع باید گفت که شاکله علم اقتصاد با لیبرالیسم شکل گرفته است.» (سلیمی، ۱۴۰۰: ۱۷۰)

رویکرد لیبرالیسم حوزه بسیار گسترده‌ای را دربر می‌گیرد. اندیشمندان این حوزه مطالعاتی مانند اسمیت، ریکاردو، هابیک و فریدمن به‌شدت از لسه‌فر، تجارت آزاد، مداخله حداقلی دولت در اقتصاد حمایت می‌کردند و از طرف دیگر، هابسون، کینز، گالبریت و کیوهن هم در سطح داخلی و هم در سطح بین‌المللی طرفدار مداخله دولتی در اقتصاد بودند (Economides & Wilson, 2002: 16). اصطلاح گسترده لیبرالیسم، به‌معنای «آزادی بر اساس قانون»^۱ است. لیبرالیسم بر طبیعت انسان تمرکز دارد که به شیوه‌ای سازنده، رقابتی است و توسط عقل (نه احساس) هدایت می‌شود. لیبرال‌ها اساساً بر این باورند که مردم دنبال منفعت شخصی هستند؛ منافع رقابتی افراد در جامعه می‌تواند آن‌ها را به‌طور سازنده‌ای متعهد کند. رهیافت لیبرالیسم اقتصادی ریشه در تحولات مهم اروپا در قرن ۱۷ و ۱۸ دارد.

فرانسوا کونه^۲ (۱۷۷۴-۱۶۹۴) که رهبر گروهی از فیلسوفان فرانسوی به نام فیزیوکرات‌ها^۳ یا لیز اکونومیست‌ها^۴ بود، دخالت دولت در بازار را محکوم می‌کرد. شعار فیزیوکرات‌ها لسه‌فر^۵ بود. این موضوع به مسئله اصلی آدام اسمیت^۶ (۱۷۹۰-۱۷۳۳) به‌عنوان پدر اقتصاد مدرن و بسیاری دیگر از جمله دیوید ریکاردو^۷، فردریش هابیک^۸ و میلیتون فریدمن^۹ تبدیل شد که به بازار علاقه نشان دادند و تا حدودی از دولت اعلام بی‌زاری کردند. از دید اسمیت، بهترین راه تأمین منفعت جامعه از طریق انتخاب‌های فردی (عقلانی) است که با دست نامرئی اقتصاد را از راه دور هدایت می‌کند و خیر عمومی را ارتقاء می‌دهد. اسمیت اولین کسی بود که تصویر جامعی از سرمایه‌داری در کتاب ثروت ملل ایجاد کرد. در این چارچوب، می‌توان به پنج ویژگی غالب سرمایه‌داری اشاره کرد: ۱. بازارها، فعالیت‌های اقتصادی جامعه را هماهنگ می‌کنند؛ ۲. وجود بازارهای گسترده برای مبادله زمین، کار، کالاها و پول ضروری است؛ ۳. رقابت، فعالیت‌های اقتصادی را تنظیم می‌نماید؛ منافع شخصی مصرف‌کننده عامل ایجاد انگیزه فعالیت‌های اقتصادی است؛ ۴. افراد و شرکت‌ها برای راه‌اندازی هر کسب‌وکار جدید بدون کسب اجازه از دولت باید آزادی لازم را داشته باشند؛ ۵. حمایت از مالکیت خصوصی ضرورت است و صاحب یک منابع قانوناً مستحق درآمدی است که از آن منابع ناشی می‌شود.

از دید اسمیت، اقتصاد سرمایه‌داری در حالت ایدئال خود خودانگیزش^{۱۰}، خودهماهنگ^{۱۱} و خودتنظیم^{۱۲} است.

1. Liberty Under the Law
2. François Quesnay
3. Physiocrats
4. Les Économistes
5. laissez-faire
6. Adam Smith
7. David Ricardo
8. Friedrich Hayek
9. Milton Friedman
10. Self-Motivating
11. Self-Coordinating
12. Self-Regulating

مصرف‌کنندگان چگونگی تخصیص منابع را تعیین می‌کنند؛ منفعت شخصی باعث ایجاد انگیزه در کارآفرینان برای توسعه فعالیت خود و همچنین کارگران آن‌ها برای تولید کالا و خدمات طبق خواسته مشتری می‌شود. بازار با برقراری ارتباط بین سلیقه‌ها و ترجیحات در حال تغییر مصرف‌کنندگان نسبت به تولیدکنندگان، فعالیت‌های اقتصادی را هماهنگ می‌کند؛ رقابت، دنبال کردن منافع شخصی را که در خدمت حفظ منافع اجتماعی (مصرف‌کننده) هم هست، تضمین می‌کند (Balaam & Dillman, 2014: 26-28). به باور آدام اسمیت، معامله، داد و ستد و مبادله در ذات بشر است. مردم با هدف تسهیل مبادلات و بهبود رفاه است که بازارها، پول و نهادهای اقتصادی را ایجاد می‌کنند (Gilpin, 1987: 27-28).

از نگاه لیبرال‌های اقتصادی دولت-ملت‌ها ماهیت همکاری‌جویانه و صلح‌آمیز دارند و تجارت بین‌المللی به‌صورت متقابل برای بازیگران آن سودمند است (نه صرفاً محیطی برای رقابت سخت با هدف کسب قدرت). اسمیت با اکثریت محدودیت‌های دولتی بر بازار آزاد بین‌المللی مخالف بود و تأکید داشت که دولت‌ها باید بر حوزه‌ای که در آن مزیت دارند، متمرکز شوند. دیوید ریکاردو هم درباره تجارت آزاد تأکید دارد که جستجوی مزیت نسبی به طرز تحسین‌برانگیزی با خیر جهانی مرتبط است. از دید او تجارت آزاد، کشورها را کارآمد می‌کند و کارآمدی و بهره‌وری چیزی است که لیبرال‌ها تقریباً به‌اندازه آزادی به آن ارزش قائل هستند. از منظر لیبرال‌ها، بازار آزاد بین‌المللی صنعت را تحریک می‌کند، نوآوری را تشویق می‌کند و با افزایش تولید، «منافع عمومی»^۱ را ایجاد می‌کند. در اصطلاح IPE، لیبرال‌های اقتصادی به نتایج روابط دولت، بازار و جامعه به‌عنوان بازی با حاصل جمع مثبت^۲ نگاه می‌کنند که در آن به‌طور بالقوه، همه می‌توانند از طریق معامله با دیگران (در مقایسه با معامله نکردن با آن‌ها) دستاورد بیشتری داشته باشند. در صورتی که مرکانتلیست‌ها زندگی را به‌عنوان بازی حاصل جمع صفر^۳ می‌بینند که در آن دستاورد یک فرد و یا گروه ضرورتاً منجر به ضرر دیگران می‌شود.

در ادامه جان استوارت میل^۴ (۱۸۷۳-۱۸۰۶) به تکامل هرچه بیشتر لیبرالیسم کمک کرد؛ هرچند که او مشکلات ایجادشده توسط نابرابری ذاتی نتایج بازار را تصدیق کرد و پیشنهاد کرد برای دستیابی به پیشرفت اجتماعی، دولت باید اقداماتی برای تکمیل بازار، اصلاح ضعف‌های آن در پیش بگیرد. جان مینارد کینز^۵ (۱۹۴۶-۱۸۸۳) نیز به‌عنوان یکی از تأثیرگذارترین اقتصاددانان سیاسی قرن بیستم که رویکرد او به کینزیسم^۶ شناخته می‌شود، مشابه میل نگران تأثیر منفی بازارها بر جامعه بود. از دید کینز، راه‌حل رفع برخی مشکلات مانند رکود بزرگ این است که نفوذ دولت و بازار در یک مسیری ترکیب گردد که هرچند باید به دست نامرئی بازار متکی باشد، اما تحت حمایت محدود و سازنده دولت قرار گیرد. از نظر کینز دولت باید از قدرت خود برای بهبود بازار استفاده کند، اما نه در امتداد خطوط ته‌اجمی مرکانتلیستی (Balaam & Dillman, 2014: 32-36)؛ بنابراین هرچند که اقتصاددانان لیبرال بر این باورند که عملکرد کارآمد بازار مستلزم عدم دخالت دولت است و باید بازار را از مداخله دولت دور نگه داشت، اما برخی اندیشمندان مثل کارل پولانی بر این عقیده بودند که نتیجه اجتناب‌ناپذیر یک بازار آزاد، نهایتاً گسترش کنترل، تنظیم و مداخله دولت خواهد بود (Lim, 2014: 20).

به‌تدریج متأثر از وضعیت رکود-تورمی ایجادشده در جوامع غربی و کاهش رشد اقتصادی، ایده‌های کینزی با ایده‌های فردریش هایک اتریشی (۱۸۹۲-۱۸۹۹) و میلتون فریدمن (۲۰۰۶-۱۹۱۲) جایگزین شد. در چارچوب لیبرالیسم، آرمان‌ها و ارزش‌های سیاسی جدیدی مورد توجه قرار گرفت که می‌توان از آن به نئولیبرالیسم^۷ نام برد. به باور هایک تنها راه برای

1. General Benefit
2. Positive-Sum Game
3. Zero-Sum Game
4. John Stuart Mill
5. John Maynard Keynes
6. Keynesianism
7. Neoliberalism

داشتن امنیت و آزادی، محدود کردن نقش دولت و تأمین امنیت از فرصت‌هایی بود که بازار برای آزادی فردی فراهم می‌کرد. اقتصاد سالم مستلزم عدم دخالت دولت در تصمیمات اقتصادی خصوصی است. در این راستا، فریدمن نیز تأکید می‌کند که با تمرکز قدرت در دستان سیاستمداران، آزادی مورد تهدید قرار می‌گیرد. او بر لزوم حفظ بازار رقابت آزاد و حمایت از آزادی تأکید کرد.

از متفکران معاصر این رویکرد، پل رایان^۱ در ایالات متحده است که بر این باور است که آزادی در آمریکا می‌تواند از طریق تأکید بر محدود کردن اندازه دولت و تکیه بر خانواده، انجمن‌ها، نهادهای محلی و دولت به‌عنوان آخرین راه‌حل، تضمین شود. بنابراین متأثر از اندیشمندانی مانند اسمیت، هایک و فریدمن، رهیافت نئولیبرالیسم تقویت شد و کسانی مانند مارگارت تاچر^۲ و رونالد ریگان^۳ در ایالات متحده تحت تأثیر این رویکرد قرار گرفتند. در نهایت متأثر از چنین روندی، ایالات متحده به تدریج به ترویج اصول لیبرالیسم اقتصادی به‌منظور توسعه اقتصادی و دموکراسی در بین ملت‌هایی که در این ساختار سرمایه‌داری ادغام شدند، پرداخت (Balaam & Dillman, 2014: 39-41).

در مجموع، با وجود اینکه لیبرالیسم شکل‌های گوناگونی مانند کلاسیک^۴، نئوکلاسیک^۵، کینزی^۶، پول‌گرا^۷، اتریشی^۸، انتظار عقلانی^۹ به خود گرفته، اما همه اشکال لیبرالیسم اقتصادی به مجموعه‌ای منسجمی از مفروضات درباره ماهیت انسان، جامعه، فعالیت‌های اقتصادی، سازمان‌دهی بازار داخلی و خارجی متعهد هستند. منطق سیستم بازار این است که کارایی اقتصادی را افزایش می‌دهد، رشد اقتصادی را به حداکثر می‌رساند و در نتیجه رفاه انسانی را بهبود می‌بخشد. پیش‌فرض دیگر اقتصاد لیبرال این است که افراد علایق خود را در دنیای کمبود منابع دنبال می‌کنند. هر تصمیمی مستلزم یک هزینه فرصت، در میان جایگزین کردن استفاده از منابع در دسترس است. درس اساسی اقتصاد لیبرال این است که «چیزی به نام ناهار مجانی وجود ندارد.» (Gilpin, 1987: 27-29) به این معنی که طبق اصل محدودیت منابع، برای به دست آوردن هر چیزی، باید از چیز دیگری صرف‌نظر کرد.

با وجود تنوع تفکر لیبرالی، ویژگی‌های اصلی این رویکرد عبارت‌اند از: اول: اعتقاد به بازار به‌عنوان کارآمدترین وسیله تخصیص منابع، مشروط بر اینکه دولت نقش ایجاد شرایط و پیشگیری از رشد انحصارها را انجام دهد. دوم: فردگرایی، اعتقاد بر اینکه فرد واحد پایه‌ای جامعه است و معیار آزمون هر مجموعه‌ای از نهادها، درجه‌ای موفقیت آن‌ها در ارتقاء آزادی و رفاه فردی است. سوم: بدبینی نسبت به کنترل دولتی فعالیت‌های اقتصادی است. البته برخی از لیبرال‌ها به کنترل موقت دولتی بر فعالیت‌های اقتصادی در شرایط جنگی یا موقع شکست بازار^{۱۰} باور دارند (Economides & Wilson, 2002: 19). در کل بسیاری از ارزش‌ها و ایده‌های لیبرالی، بنیان ایدئولوژیک فرآیند جهانی‌شدن هستند. درواقع این لیبرالیسم بود که به‌طور چشم‌گیری اقتصاد سیاسی را به یک‌رشته مطالعاتی مستقل تغییر داد. نویسندگانی مانند هیوم، اسمیت، ریکاردو و میل، اقتصاد سیاسی را به علمی سخت‌گیرانه و به لحاظ نظری، رشته‌ای پیچیده در مقایسه با مرکانتلیست‌ها تبدیل کردند (Paul & Amawi, 2013: 13). از آدام اسمیت تا امروز، نظریه‌پردازان لیبرالی همواره سعی کردند تا قوانین حاکم بر ثروتمندی و قدرتمندی ملت‌ها را کشف کنند. امروزه اقتصاد سیاسی جهانی بر پایه اصول لیبرالیسم اداره می‌شود. با وجود وجود طیف گسترده‌ای از تفکر لیبرالی، در ادامه بر رویکرد نهادگرایان نئولیبرال (کیوهن و نای)، دولت مجازی روزکراس و مفهوم جهان شبکه‌ای پرداخته می‌شود.

1. Paul Ryan
2. Margaret Thatcher
3. Ronald Reagan
4. Classical
5. Neo-Classical
6. Keynesian
7. Monetarist
8. Austrian
9. Rational Expectation
10. Market Failure

جدول ۱. تفاوت بین خوشه‌های نظری در GPE (Broome, 2014: 18)

چشم‌اندازهای نظری	هستی‌شناسی	معرفت‌شناسی	واحد تحلیل
اقتصاد سیاسی کلاسیک	ترکیب روابط اقتصادی با روابط اجتماعی	دانش اقتصادی: ترکیبی از مشاهده تجربی و نظریه انتزاعی	فرایندها و مسائل اقتصادی و اجتماعی
رتالیسم	اقتصاد تابع نیازهای دولت	منافع دولت به‌عنوان محرک همکاری و کشمکش بین‌المللی	دولت-ملت
لیبرالیسم	چانه‌زنی بازیگران گوناگون برای به حداکثر رساندن منافع خود	دستیابی به نتایج از راه چانه‌زنی، همکاری و رقابت	نهادهای، شرکت‌ها، گروه‌های ذینفع، افراد در کنار دولت
مارکسیسم	بهره‌برداری نخبگان ملی/فراملی از بازیگران زیردست	تغییر: نتیجه کشمکش طبقاتی و مبارزه بین نخبگان	پویایی طبقه اجتماعی
سازمان‌نگاری	ایده‌ها: تشکیل‌دهنده بازیگران، هویت‌ها، منافع و اشکال نهادی	ایده‌ها به‌عنوان عاملی برای درک انگیزه‌های اقدام	جوامع اجتماعی
فمینیسم	عملکرد اقتدار از طریق ساختارهای قدرت جنسیتی	جنسیت به‌عنوان تعیین‌کننده چگونگی شکل گرفتن معرفت	روابط جنسیتی
پساساختارگرایی	تعیین اهداف تحقیق از طریق کنش‌های گفتمانی	ظهور اشکال گفتمانی جدید به‌عنوان ایجادکننده کنش‌های جهانی	کنش‌های گفتمانی

۲. رهیافت نهادگرایی نئولیبرال در اقتصاد سیاسی جهانی

رهیافت نهادگرایی نئولیبرال^۱ نظریه‌ای مطلوب برای تحلیل تحولات اقتصاد سیاسی جهانی است. با تلاش‌های کیوهن و نای پایه‌های اولیه نظریه نهادگرایی نئولیبرال در اواخر ۱۹۶۰ در چارچوب مکتب آمریکایی ایجاد شد. به باور آن‌ها الگوی رتالیستی قدیمی شده بود و جهان سیاست در حال دگرگونی بود. از دید آن‌ها دولت‌ها با اینکه بازیگران اصلی هستند، اما با گسترش بازار جهانی دیگر نمی‌توانند به‌تنهایی نتایج را تعیین کنند (Blyth, 2009: 28). رویکرد نهادگرایی نئولیبرال در GPE به‌طور عمده در تقابل با رویکرد مرکانتیلیست‌ها رشد و تکامل یافته است. به عقیده کیوهن، لیبرالیسم رهیافتی به روابط بین‌الملل است که بر افراد، تصمیمات جمعی، ارتقای حقوق بشر و بهبود شرایط زندگی انسانی تأکید دارد (Keohane, 2002: 11). رویکرد نئولیبرالیسم در GPE از چهار جنبه با دیدگاه‌های رتالیستی متفاوت است: اول: سیستم بین‌المللی با ویژگی‌هایی مانند همکاری و وابستگی متقابل تعریف می‌شود. دوم: افزون بر دولت‌ها، بازیگران فردی و گروه‌های ذینفع در تحلیل مورد توجه هستند. سوم: رقابت و چانه‌زنی بین بازیگران می‌تواند نتیجه حاصل جمع مثبت باشد که در آن همه شرکت‌کنندگان می‌توانند مزایایی به دست آورند. گرچه برخی می‌توانند نسبت به دیگران بیشتر سود کنند. چهارم: دولت‌ها احتمالاً از طریق سازمان‌های بین‌المللی همکاری می‌کنند و از تشکیل رژیم‌های بین‌المللی به‌منظور دستیابی به منافع متقابل حمایت می‌کنند؛ نئولیبرالیسم دارای تعهد هنجاری به بازارهای باز سرمایه‌داری و همگرایی اقتصاد بین‌المللی است (Broome, 2014: 21-22).

در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ نئولیبرال‌ها تأکید داشتند که همکاری‌های بین‌المللی هم ممکن است و هم مطلوب. اندیشمندانی مثل کیوهن بر این باور بودند که موافقت‌نامه‌های بین‌المللی یا رژیم‌ها، نظم اقتصاد جهانی را حفظ می‌کنند. امروزه نیز نهادهایی بین‌المللی مانند IMF، WTO و بانک جهانی بر اساس اصول لیبرالیسم تجارت آزاد پایه‌گذاری شده است. شرکت‌های چندملیتی، دولت‌ها را ترغیب می‌کنند تا بازارهای خود را به روی جریان آزاد سرمایه‌گذاری، باز کنند. بسیاری از رهبران دولتی خود را ملزم به همکاری در اقتصاد آزاد و بازار جهانی از طریق مشارکت در سازمان‌های بین‌المللی و توافق‌نامه‌های اقتصادی بین‌المللی کرده‌اند (O'Brien & Williams, 2016: 14).

در حالی که نئومرکانتیلیست‌ها بر محوریت دولت تمرکز می‌کنند و مارکسیست‌ها جهان را از این منظر روابط طبقاتی می‌بینند، لیبرال‌ها با طیف وسیع‌تری از بازیگران و سطوح تحلیل گوناگون سروکار دارند (Cohn, 2016: 13). درواقع نئولیبرالیسم مرز دقیقی بین سطوح تحلیل داخلی و فراملی قائل نیست (Moravcsik, 1997: 523). این نظریه سیاست

خارجی را ادامه سیاست داخلی در نظر می‌گیرد و بر افراد، شرکت‌ها و دولت‌ها به‌عنوان بازیگران مهم GPE تأکید دارد. بازار در مرکز زندگی اقتصادی قرار دارد. پیشرفت اقتصادی از تعامل بازیگران مختلف که در تعقیب اهداف خود هستند، حاصل می‌شود. در رویکرد لیبرالی، بازارهای آزاد ثروت را افزایش می‌دهند و شرکت‌ها موجب گسترش رفاه در سراسر جهان می‌شوند (O'Brien & Williams, 2016: 13). رویکرد نئولیبرالی فضای پیچیده‌تری از بازیگران و فرایندها را نسبت به رویکرد ساده دولت‌محور ترسیم می‌کند و ابعاد سیاسی و اقتصادی جهانی‌شدن را برجسته می‌کند و آن را اجتناب‌ناپذیر می‌داند (Smith & El-Anis & Farrands, 2017: 155).

نکته دیگر اینکه نهادگرایی نئولیبرال با دیگر انواع تئوری‌های سیاسی لیبرالی متفاوت است. لیبرالیسم در روابط بین‌الملل به‌طور عمده با لیبرالیسم جمهوری‌خواه و تجاری^۱ شناخته می‌شود. لیبرالیسم جمهوری‌خواه بر این باور است که حکومت‌های جمهوری نسبت به حکومت‌های استبدادی صلح‌آمیزتر هستند. لیبرالیسم تجاری بر این باور است که تجارت به صلح منجر می‌شود (Keohane, 2011: 161). اما نهادگرایی نئولیبرال در مقایسه با دیگر شاخه‌های لیبرالیسم، به پیشرفت و همکاری خوش‌بینی افراطی ندارد. از نگاه نهادگرایان نئولیبرال، دولت‌ها همچنان بازیگران کلیدی در سیاست بین‌الملل هستند که در جهت به حداکثر رساندن سود (مطلق) تلاش می‌کنند، اما تنها بازیگر روابط بین‌الملل نیستند؛ در کنار دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی، نهادها و دیگر بازیگران نیز نقش مهمی در تسهیل همکاری ایفاء می‌کنند (Saryal, 2015: 3-4).

امروزه نهادگرایان نئولیبرال در مطالعات خود بر این مسئله تمرکز کرده‌اند که چگونه سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی، مسئله «همکاری» را از طریق کمک به دولت‌ها برای رعایت تعهدات بین‌المللی خود تقویت می‌کنند (McGlinchey et al., 2017: 25). از منظر این رویکرد نظری، دولت‌ها به شکل کنشگرانی یکپارچه و عقلانی و بر پایه تأمین منافع ملی رفتار می‌کنند و در محیط رقابت‌آمیز (بدون توجه به دستاوردهای دیگران) به دنبال افزایش منافع مطلق (نه نسبی) از طریق همکاری هستند. بر اساس این رویکرد، برای استقرار صلح و همکاری بین‌المللی باید ساختارها را اصلاح کرد. در فضای نوین جهانی مسائل نظامی و امنیتی، مسائل اساسی جهان نیست، بلکه مسائل اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی اهمیت بیشتری یافته و قاعده رفتار از تعارض به همکاری‌های فراملی متحول شده است.

۲-۱. اهمیت نهادها و رژیم‌های بین‌المللی

کیوهن در کتاب پس از هژمونی که در سال ۱۹۸۴ منتشر شد، به دنبال توضیح این مسئله بود که چرا برخلاف فرضیات واقع‌گرایانه، دولت‌ها حتی پس از کنار رفتن قدرت‌های بزرگ، به همکاری و مشارکت در قراردادهای بین‌المللی ادامه دادند. درواقع یکی از دستاوردهای کیوهن و نای این بود که توجه محققان را به مفهوم گسترده‌تر «نهادها»^۲ جلب کردند. آن‌ها خاطرنشان کردند که سیاست جهانی ممکن است آنارشیک^۳ باشد، اما این به معنای آشفته بودن^۴ نیست. نهادها مانند چسبی هستند که اجزای سیستم را کنار هم نگه می‌دارند (Cohen, 2008: 96). درباره تعریف نهادها، کیوهن آن‌ها را «مجموعه قواعد پیوسته و پایدار (رسمی و غیررسمی) که نقش‌های رفتاری را تجویز می‌کنند، فعالیت‌ها را محدود می‌کنند و به انتظارات شکل می‌دهند»، تعریف می‌کند. به نظر او نهادهای بین‌المللی را می‌توان به یکی از سه نوع زیر در نظر گرفت: ۱- سازمان‌های بین‌دولتی رسمی یا سازمان‌های فراملی غیردولتی؛ ۲- رژیم‌های بین‌المللی؛ ۳- کنوانسیون‌ها (Keohane, 2011: 158).

در ادامه کیوهن و نای در کتاب قدرت و وابستگی متقابل^۵ مفهوم رژیم‌های بین‌المللی^۶ را به‌عنوان مهم‌ترین نمود نهادهای بین‌المللی برجسته کردند. به نظر آن‌ها با بررسی سیر تحول هنجارها و قوانین یک رژیم در طول زمان، ما می‌توانیم از مفهوم رژیم‌های بین‌المللی هم در کشف تداوم و هم در بررسی تغییر در اقتصاد سیاسی جهانی استفاده کنیم (Keohane, 1984: 64). رژیم‌های بین‌المللی چارچوب سیاسی را فراهم می‌کنند که در آن فرایندهای اقتصادی بین‌المللی رخ می‌دهد. کیوهن در

1. Republican and Commercial Liberalism
2. Institutions
3. Anarchic
4. Chaotic
5. Power and Interdependence
6. International Regimes

تعریف رژیم‌های بین‌المللی با کراسنر هم‌نظر است؛ تعریف آن‌ها از رژیم‌ها عبارت است از: «مجموعه‌ای از اصول، هنجارها و قواعد رسمی و غیررسمی و رویه‌های تصمیم‌گیری که انتظارات بازیگران در حوزه‌های گوناگون روابط بین‌الملل حول آن همگرا می‌شوند.» (Keohane, 2018: 101)

منظور از اصول، باورهای واقعی، علی و مشروع هستند؛ هنجارها، استانداردهای رفتاری هستند که در اصطلاح حقوق و تعهدات تعریف شده‌اند؛ قواعد نیز مقررات یا محدودیت‌های خاصی برای عمل هستند؛ رویه‌های تصمیم‌گیری هم شیوه‌های غالب برای تصمیم‌گیری و اجرای انتخاب جمعی هستند (Cohen, 2008: 101). از نظر کیوهن، وجود پیوند بین اصول، قواعد و هنجارها به رژیم‌ها مشروعیت می‌بخشد. اصول، هنجارها، قواعد و رویه‌ها همگی حاوی دستوراتی درمورد اجرا هستند. آن‌ها اعمال خاصی را تجویز می‌کنند و برخی را منع می‌کنند و مستلزم تعهداتی هستند (Keohane, 1984: 59)

کیوهن فعالیت‌های رژیم‌ها و سازمان‌های بین‌المللی را در کنار دولت‌ها، بخشی از حکمرانی جهانی می‌داند. درواقع رژیم‌های بین‌المللی عوامل واسطه‌ای بین ساختار قدرت یک سیستم بین‌المللی و فرآیند چانه‌زنی سیاسی و اقتصادی درون سیستم هستند. ساختار سیستم (توزیع منابع قدرت بین دولت‌ها) عمیقاً بر ماهیت رژیم (مجموعه کم‌ویش رسمی و غیررسمی از نرم‌ها، قواعد و رویه‌های رایج در سیستم) تأثیر می‌گذارند. رژیم نیز به‌نوبه خود بر چانه‌زنی سیاسی و تصمیم‌گیری‌های روزانه که در داخل سیستم اتفاق می‌افتد، تأثیر می‌گذارد و تا حدی بر آن حاکم می‌شود (Keohane & Nye, 2012: 18). همچنین رژیم‌ها مظهر درک ضمنی و صریح درباره قواعد بازی هستند که به حفظ الگوهای سودمند همکاری متقابل کمک می‌کنند. مفهوم رژیم به محققان این امکان را داد که فراتر از مطالعه سازمان‌های رسمی به یک درک گسترده از فرایند و ساختار حکمرانی سیستم بپردازند. رژیم‌ها را می‌توان یکی از گونه‌های همکاری نهادینه‌شده در نظر گرفت (Cohen, 2008: 100).

از دید کیوهن یکی از مهم‌ترین کارویژه‌های رژیم‌های بین‌المللی این است که با ارائه اطلاعات، ابهام و عدم اطمینان در سیاست خارجی را کاهش می‌دهند. رژیم‌های بین‌المللی با ارائه قوانینی که استانداردهایی را برای ارزیابی رفتار دولت در نظر می‌گیرند و همچنین از طریق تسهیل برقراری ارتباط بین دولت‌ها که خود بر ارائه اطلاعات درباره سیاست‌ها، نیت و ارزش‌ها کمک می‌کند، هر دوی این اهداف را تسهیل می‌کنند (Keohane, 1984: 257-259). درواقع رژیم‌های بین‌المللی وسیله‌ای برای تسهیل انعقاد قراردادهای اساسی به‌ویژه بین دولت‌ها در سیاست جهانی است. رژیم‌ها از طریق فراهم کردن قواعد، هنجارها، اصول و رویه‌ها ضمن کمک به بازیگران برای غلبه بر موانع همکاری، دستیابی به توافق‌نامه‌ها را نیز تسهیل می‌کند. به این معنی که رژیم‌ها کار بازیگران را در شناسایی منافع خود آسان می‌کنند. همچنین رژیم‌ها در تأمین کالاهای عمومی نیز می‌توانند مؤثر واقع شوند (Keohane, 2018: 124).

رژیم‌ها به دولت‌ها کمک می‌کنند تا تعامل با یکدیگر را ادامه دهند و انگیزه‌های تقلب را با اجرای اصل «عمل متقابل»^۱ کاهش می‌دهند. شبکه‌ای از رژیم‌های بین‌المللی در محیط GPE، پایه و اساس ارزشمندی را برای ساختن الگوهای همکاری پساژمونیک فراهم می‌کنند که می‌تواند توسط سیاست‌گذاران در راستای دستیابی به اهدافشان از طریق اقدامات چندجانبه، مورد استفاده قرار گیرد (Keohane, 1984: 2). بنابراین نئولیبرال‌ها بر این باورند که تأسیس نهادها منجر به افزایش همکاری‌های بین‌المللی می‌شود. این در حالی است که رئالیست‌ها این باور را نادرست می‌دانند و بر این عقیده هستند که دولت‌ها فقط نهادهایی را تأسیس خواهند کرد که در رسیدن آن‌ها به اهدافشان نقش مؤثری داشته باشند (Jervis, 1999: 54).

از نگاه کیوهن تا زمانی که دولت‌ها به‌طور مشترک از همکاری سود می‌برند، انتظار این است که برای ایجاد و تقویت نهادها تلاش کنند. نهادها اطلاعات لازم را برای همکاری فراهم می‌کنند، هزینه مبادله را کاهش می‌دهند، تعهدات را معتبر می‌کنند، نقاط کانونی^۲ را برای هماهنگی ایجاد می‌کنند و عمل متقابل در مسیر همکاری را تسهیل می‌کنند. از منظر نهادگرایان در ارتباط با کنترل تأثیرات قدرت و منافع، وجود نهادها ضروری است. نهادها تأثیر تعاملی نیز دارند، به این معنی که تأثیر آن‌ها

بر نتایج، بسته به ماهیت قدرت و منافع متفاوت است (Keohane & Martin, 1995: 42). در کل نهادها ابزار اصلی محدود کردن قدرت هم در سطح داخلی و هم در سطح بین‌المللی هستند (McGlinchey et al., 2017: 27).

امروزه از نگاه نئولیبرال‌ها، نهادهای بین‌المللی به‌اندازه کافی قوی شده‌اند تا با چالش‌های اقتصاد بین‌المللی در فضای جهانی‌شدن روبرو شوند. از نظر آن‌ها صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی و WTO/ GATT در مسیر عملکرد اقتصاد بین‌المللی ارتقا یافته‌اند (Gilpin, 2001: 379). درباره منطق دستاوردهای نسبی^۱، واقع‌گرایان بر این باورند که اگر دولت‌ها به شرکای بالقوه خود مشکوک شوند که از همکاری سود بیشتری می‌برند، دیگر همکاری نخواهند کرد. در صورتی که طبق دیدگاه نهادگرایان، نهادها همان اندازه که ترس از تقلب را کاهش می‌دهند و اجازه می‌دهند همکاری شکل بگیرد، به همین ترتیب می‌توانند ترس از دستاوردهای نسبی نابرابر در همکاری را نیز کاهش دهند (Keohane & Martin, 1995: 45).

نکته دیگر این که از دید نهادگرایان، همکاری همیشه خوش‌خیم نیست؛ اما مسئله این است که بدون وجود نهادها، همکاری‌های اندکی وجود خواهد داشت (Keohane, 1988: 393). کیوهن تأکید دارد که درک همکاری‌های بین‌المللی، برای فهم اینکه چگونه نهادها و قوانین، واقعیت‌های سیاست جهانی را بازتاب می‌دهند و بر آن‌ها تأثیر می‌گذارند، ضروری است (Keohane, 1984: 57). نظریه نهادگرایی، نهادها را هم به‌عنوان متغیر مستقل و هم به‌عنوان متغیر وابسته مفهوم‌سازی می‌کند: نهادها در نتیجه کنش انسانی تغییر می‌کنند و تغییرات در انتظارات و فرایندهای حاصل، می‌تواند تأثیرات عمیقی بر رفتار دولت بگذارد. پیشگیری از تقلب تنها مکانیسمی نیست که نهادها با آن همکاری را تسهیل می‌کنند. نهادها با ایجاد پیوندهای موضوعی، امکان عمل متقابل در برابر متقلبان را فراهم می‌کنند و همچنین زمینه را برای مبادلات سودمند دوجانبه ایجاد می‌کنند. در یک سیاست جهانی که توسط قدرت دولت‌ها و منافع متفاوت محصور شده و بعید است که حکومت سلسله‌مراتبی کارآمدی را تجربه کند، نهادهای بین‌المللی، اجزای اصلی هر صلح پایداری خواهند بود؛ بنابراین با تمرکز بر نقش اطلاعاتی نهادها، منطق نظریه نهادگرایی محکم‌تر به نظر می‌رسد (Keohane & Martin, 1995: 48-51).

اگر سیاست‌های بین‌المللی بر اساس گفته رئالیست‌ها در یک وضعیت جنگی بود، الگوهای نهادینه‌شده همکاری بر اساس اهداف مشترک، قاعدتاً نباید چیزی جز بخشی از یک مبارزه بزرگ‌تر برای قدرت باشد. در چنین وضعیتی الگوهای گسترده توافق‌های بین‌المللی که ما درباره موضوعات متنوعی مانند تجارت، روابط مالی، سلامت، مخابرات و حفظ محیط‌زیست می‌بینیم، وجود نخواهند داشت (Keohane, 1984: 7). درمورد اهمیت نهادها کیوهن بر این باور است که آن‌ها بر انگیزه‌های دولت‌ها حتی اگر منافع اساسی‌شان، به‌صورت خودمحور تنظیم‌شده باشد، تأثیر می‌گذارند. نهادهای بین‌المللی این امکان را برای دولت‌ها فراهم می‌کنند که اقداماتی را انجام دهند که در نبود نهادها قابل انجام نیستند. نهادها بر درک رهبران کشورها و بر پیش‌فرض‌های آن‌ها درباره انگیزه‌های دیگران و خودمحوری، تأثیر می‌گذارند (Keohane, 2011: 159). اگر نهادها به‌درستی طراحی شده باشند، می‌توانند به بازیگران خودخواه کمک کنند تا به همکاری با دیگران حتی در شرایط فقدان قدرت هژمونیک بپردازند. کیوهن تأکید می‌کند که با نظریه انتخاب عقلایی ما می‌توانیم تصویر تاریک رئالیسم از اجتناب‌ناپذیر بودن هژمونی یا درگیری را نقد کنیم. لیبرال‌ها استدلال می‌کنند که حتی اگر منطق سود نسبی صحیح باشد، نهادها اطلاعات ارزشمندی را درباره توزیع سود حاصل از همکاری ارائه می‌دهند (Keohane, 1984: 84).

درواقع نهادها می‌توانند با ساخت نقاط کانونی مورد توافق همه طرف‌ها، نقش میانجی را در روابط بین‌الملل بازی کنند. با ساخت نقاط کانونی، نهادها موقعیت پیش‌فرض را برای همه بازیگران تعریف می‌کنند و نیاز به چانه‌زنی مکرر بر سر نتایج را از بین می‌برند (Cohen, 2008: 110). در کل نهادهای بین‌المللی با تعدیل بی‌اعتمادی میان دولت‌ها در فضای آنارشیک بین‌المللی، آن‌ها را تشویق به همکاری می‌کنند و با ارائه اطلاعات لازم، به چگونگی تعریف منافع و تفسیر رفتار بازیگران کمک می‌کنند. از دید نئولیبرال‌هایی مثل کیوهن، همکاری به‌معنای عدم وجود تعارض نیست. درواقع همکاری نه در جایی که هماهنگی وجود دارد، بلکه در شرایطی اتفاق می‌افتد که بازیگران به این درک برسند که سیاست‌های آن‌ها به‌طور واقعی یا بالقوه با یکدیگر در تضاد است (Keohane, 1984: 54).

درباره تغییر رژیم‌ها نظر کیوهن این است که آن‌ها می‌توانند در طول زمان تکامل یابند. مشروعیت رژیم‌های بین‌المللی از تفویض اختیارات توسط حکومت‌های ملی منتخب و همچنین از اثربخشی آن‌ها و جامعه مدنی فراملی ناشی می‌شود. در این زمینه دو مسئله شفافیت و پاسخگویی رژیم‌ها بسیار مهم است (Keohane, 2002: 215). رژیم‌های بین‌المللی در صورت ناکارآمدی، از طریق عواملی مانند تضادهای درونی، تغییر ساختاری اساسی قدرت در نظام بین‌الملل، عوامل برون‌زا مثل پیشرفت فناوری و... دگرگون می‌شوند (Young, 1982: 292). در مجموع، از نگاه نهادگرایان نئولیبرال، فضای بین‌المللی با وجود تداوم اختلافات بین برخی دولت‌ها در حالت جنگی نیست، بلکه دولت‌ها منافع مکملی دارند که اشکال خاصی از همکاری سودمند را به وجود می‌آورند.

با فرسایش هژمونی امریکا، حتی ممکن است تقاضا برای رژیم‌های بین‌المللی افزایش یابد. این رژیم‌ها محیط نهادی مطلوب‌تری برای همکاری (نسبت به شرایط غیر آن) ایجاد می‌کنند و از این نظر که همکاری بین دولت‌ها و اجرای موافقت‌نامه‌های بین آن‌ها را تسهیل می‌کنند و شرایط را برای مذاکرات چندجانبه فراهم می‌کنند، بسیار مهم هستند (Keohane, 1984: 244). یکی از راه‌های حفظ و ماندگاری رژیم‌های بین‌المللی به عملکرد خود این رژیم‌ها در توسعه هنجارهای تعهد عمومی و ارائه اطلاعات درست به سیاستمداران بستگی دارد (Keohane, 2018: 121). در شرایط افول هژمونی امریکا، رژیم‌ها می‌توانند خلأ ایجادشده را پر کنند و ضمن جلوگیری از بی‌نظمی، منافع بازیگران گوناگون را در شرایط بحرانی تأمین نمایند.

۲-۲. نگاه به ساختار نظام بین‌الملل

نهادگرایان نئولیبرال در خصوص ساختار نظام بین‌الملل هم نگاه متفاوتی از دیگر نظریه‌ها دارند. طبق دیدگاه نئولیبرال‌هایی مثل کیوهن و نای، امروزه موضوعات گوناگونی که زمانی صرفاً حوزه داخلی هر کشوری محسوب می‌شدند، جهانی شده است و در هر یک از آن‌ها ارتباطات گسترده بین‌المللی و تعهدات متقابل بین بازیگران شکل گرفته است. از دید لیبرال‌ها، نئورئالیست‌ها ماهیت سیستم بین‌المللی و قانونمندی‌های رفتاری آن را درست تبیین نمی‌کنند؛ نتیجه‌گیری آن‌ها درباره خودیاری، اتکا به قابلیت‌های سطح واحد و منابع تغییر در الگوهای روابط بین‌دولتی اغلب اشتباه است. در سیستم‌های غیر نهادینه‌شده، قابلیت‌های فیزیکی دولتی‌ها از همه مهم‌تر است. ولی در سیستم‌های بین‌المللی نهادینه‌شده، بازیگران ممکن است بتوانند با تکیه بر هنجارهای دیپلماتیک گسترده، بر اساس قانون نهادینه‌شده شبکه‌های مالی فراملی و نهادهایی بین‌المللی، تأثیرگذار شوند. از منظر نهادگرایان نئولیبرال، تصور نئورئالیستی از ساختار بسیار محدودکننده است.

زمانی که موقعیت واحدها نسبت به دیگران تغییر می‌کند، نئورئالیست‌ها نمی‌توانند تغییرات در رفتار آن‌ها را توضیح دهند. به باور کیوهن، یک محیط اقتصادی بین‌المللی باز، با دارا بودن فرصت‌هایی برای مبادله پاداش متقابل تحت مقررات منظم، انگیزه‌هایی برای رفتارهای مسالمت‌آمیز فراهم می‌کند، اما نه به گونه‌ای که چنین رفتارهایی را تضمین کند. بنابراین باید همکاری^۱ را از هماهنگی^۲ تفکیک کرد؛ همکاری خودکار اتفاق نمی‌افتد، بلکه نیازمند برنامه‌ریزی و مذاکره است. درواقع نهادگرایی نئولیبرال از جبرگرایی دوری می‌کند و بر اهمیت فراگیر نهادهای بین‌المللی بدون به حاشیه بردن نقش قدرت دولت، تأکید می‌کند (Keohane, 2011: 160-162).

از دید کیوهن و نای سیستم‌های بین‌المللی دارای دو بخش ساختار^۳ و فرایند^۴ هستند: ساختار به معنای توزیع توانمندی‌ها بین واحدهاست و فرایند به روش‌هایی اشاره دارد که واحدها با یکدیگر ارتباط دارند. در سطح سیستمی دولت‌ها افزون بر توزیع قدرت، به دلیل تغییر در سطوح فعالیت‌های اقتصادی جهان، نوآوری‌های تکنولوژیکی، تغییر الگوهای تعاملات فراملی و تغییر در هنجارها و نهادهای بین‌المللی، محدودیت‌ها و فرصت‌هایی را تجربه می‌کنند. این فرایندهای سیستمی که بر انتخاب‌های دولت‌ها تأثیر می‌گذارند را می‌توان به عنوان مشوق‌ها و قابلیت‌های برقراری ارتباط و همکاری طبقه‌بندی کرد. انگیزه‌های غیر

1. Cooperation
2. Harmony
3. Structure
4. Process

ساختاری، محاسبات منافع ملی را تغییر می‌دهند، بدون اینکه لزوماً بر توزیع قدرت بین بازیگران تأثیر بگذارند؛ مثل کاهش هزینه‌های ارتباطات و حمل و نقل که مزایای کسب‌وکار بین‌المللی را افزایش می‌دهند و سیاست‌های دولت‌ها را در جهت باز بودن هر چه بیشتر اقتصاد (بدون تغییر در ساختار قدرت) تشویق می‌کنند؛ بنابراین افزودن سطح فرایند به مفهوم ساختار در تعریف نظام‌های بین‌المللی، فرصتی برای توسعه یک نظریه سیستمی «نئولیبرالی» فراهم می‌کند که به‌سوی یک سنتز حرکت می‌کند نه تفکیک رادیکال بین رئالیسم و لیبرالیسم.

از دید نئولیبرال‌ها زمان فراتر رفتن از دیالکتیک کلاسیک بین نظریه‌های رئالیسم و لیبرالیسم در سیاست بین‌الملل فرارسیده است؛ زیرا هر کدام از این دو رویکرد، چیزی برای کمک به یک برنامه تحقیقاتی دارند که درک ما از رفتار بین‌المللی را افزایش می‌دهد (Nye, 1988: 250-251). به نظر می‌رسد نظریه‌پردازان نهادگرایی نئولیبرال نسبت به نسل گذشته خود در بررسی مسائل GPE حتی‌الامکان راه میانه‌ای در پیش گرفته‌اند.

۲-۳. وابستگی متقابل پیچیده

طبق مفروضات نئولیبرال‌ها، شرایط کنونی روابط بین‌الملل به‌صورت توأمان عرصه تضاد و همکاری است و تحت تأثیر فضای جهانی‌شدن، وابستگی متقابل بین دولت‌ها روزبه‌روز در حال گسترش است؛ اما منظور نئولیبرال‌ها از وابستگی متقابل چیست؟ به باور کیوهن و نای، مرکانتلیسم سه مفروض اصلی دارد: دولت‌ها بازیگران مسلط سیاست جهانی هستند؛ زور مؤثرترین وسیله برای اعمال قدرت است؛ سیاست جهانی سلسله‌مراتبی است. آن‌ها بر این باورند که اگر ما این مفروضات رئالیستی را به چالش بکشیم، می‌توانیم جهانی را تصور کنیم که در آن بازیگرانی غیر از دولت‌ها هم در سیاست جهانی مستقیماً مشارکت دارند؛ نیروی نظامی ابزار سیاسی غیر مؤثری است و اینکه سلسله‌مراتب روشنی از مسائل در آن وجود ندارد. چنین شرایطی را ما وابستگی متقابل پیچیده^۱ می‌نامیم که با جهان موردنظر مرکانتلیست‌ها تفاوت بسیاری دارد (Keohane & Nye, 2012: 19). وابستگی متقابل در معنای ساده عبارت است از وابستگی دوطرفه^۲. وابستگی متقابل در سیاست جهانی به موقعیتی اشاره دارد که در آن بین دولت‌های مختلف یا بازیگران در کشورهای مختلف، تأثیرگذاری متقابلی وجود دارد. این تأثیرگذاری اغلب از انواع مبادلات بین‌المللی مانند جریان سرمایه، کالا، مردم و پیام در سراسر مرزهای بین‌المللی نشئت می‌گیرد. دیدگاه‌های رئالیستی معتقدند بازیگری که برترین قدرت نظامی را دارد، امور جهانی را کنترل می‌کند؛ اما کیوهن و نای بر این باورند که بعد از جنگ جهانی دوم شاهد دگرگونی بنیادی در عناصر، کاربردها و دستاوردهای قدرت هستیم و امروزه منابعی که ظرفیت‌های قدرت را تولید می‌کنند، بسیار پیچیده شده‌اند (Keohane & Nye, 2012: 7-9). از نگاه کیوهن و نای، در وابستگی متقابل پیچیده کانال‌های متعدد دولتی و غیردولتی، جوامع را به هم متصل می‌کند و سلسله‌مراتبی بین مسائل وجود ندارد و نیروی نظامی در برخورد با مسائل زیست‌محیطی، آلودگی، روابط پولی و تجاری و توسعه کاربرد چندانی ندارد (Cohn, 2016: 123-124).

نکته دیگر اینکه کیوهن و نای بر این باورند که برای درک نقش قدرت در وضعیت وابستگی متقابل باید بین دو بعد حساسیت^۳ و آسیب‌پذیری^۴ تمایز قائل شد؛ حساسیت درجه پاسخگویی در درون یک چارچوب سیاستی است، اینکه با چه سرعتی تغییرات درون یک کشور موجب بروز تغییراتی هزینه‌دار در دیگری می‌شود. بعد آسیب‌پذیری نیز در وضعیت وابستگی متقابل به دسترسی نسبی و هزینه‌ای گزینه‌های مختلف بازیگران ارتباط دارد (Keohane & Nye, 2012: 10-11). از دید نهادگرایان نئولیبرال با حاکم شدن وابستگی متقابل، منازعات بین‌المللی از بین نمی‌رود، بلکه کشمکش اشکال جدیدی می‌یابد. با این حال نهادهای برآمده از دل وابستگی متقابل زمینه همکاری هرچه بیشتر، حل تعارضات و ایجاد صلح را تسهیل می‌کنند. کیوهن معتقد است «نوعی قانون‌گرایی، اخلاق‌گرایی و انسجام‌طلبی بنیاد شکل گرفتن نهادهای است که هدف آن‌ها ایجاد و تثبیت نوعی کنش مبتنی بر وابستگی متقابل در عرصه جهانی است. رژیم‌های بین‌المللی نیز تجلی بارز این نهادها در عرصه

1. Complex Interdependence
2. Mutual Dependence
3. Sensitivity
4. Vulnerability

جهانی هستند» (سلیمی، ۱۴۰۰: ۱۷۱).

در دیدگاه کیوهن و نای، وابستگی متقابل پیچیده سه ویژگی دارد: الف: وجود کانال‌های چندگانه‌ای که جوامع را به هم متصل می‌کند (بین‌دولتی، فرادولتی و فراملی)؛ ب: دستور کار روابط بین‌دولتی مسائل گوناگونی را دربر می‌گیرد که سلسله‌مراتب روشن و ثابتی ندارند؛ ج: زمانی که وابستگی متقابل پیچیده در یک منطقه حاکم باشد، دولت‌ها به کاربرد نیروی نظامی علیه یکدیگر اقدام نمی‌کنند. ولی در روابط میان این دولت‌ها با دولت‌های خارج از منطقه مذکور، نیروی نظامی ممکن است حائز اهمیت باشد. از طرفی، در وابستگی متقابل پیچیده تأکید بر تنوع اهداف بازیگران است که باید تعقیب گردد. در غیاب سلسله‌مراتب مشخصی از مسائل، اهداف بسته به موضوع متفاوت خواهد بود و نمی‌توان یک الگوی سیاسی ثابتی را برای مسائل گوناگون در نظر گرفت؛ مخصوصاً که بازیگران فراملی اهداف گوناگونی را در گروه‌های مختلف موضوعی دنبال می‌کنند.

در رویکرد وابستگی متقابل پیچیده، ارزش نیروی نظامی کاهش یافته و کشورهایی که از نظر نظامی قوی هستند در کنترل مسائلی که در آن‌ها قدرت ضعیف‌تری دارند، مشکل خواهند داشت؛ بنابراین از آنجایی که توزیع منابع قدرت در تجارت، کشتیرانی یا نفت ممکن است متفاوت باشد، الگوی نتایج و فرایندهای سیاسی احتمالاً از مسائلی به مسائل دیگر متفاوت خواهد بود (Keohane & Nye, 2012: 21-25). در چنین شرایطی با افزایش پیچیدگی مسائل سیاست جهانی و کنشگری بازیگران گوناگون، مرز میان سیاست داخلی و خارجی به هم می‌ریزد و دستور کار سیاست خارجی از مسائل داخلی و بین‌المللی متعددی تأثیر می‌پذیرد. از منظر نهادگرایان، فضای GPE متأثر از وابستگی متقابل پیچیده و به واسطه بازیگران متعدد وابسته به هم، حالت متکثر و چندبعدی پیدا کرده و بیشتر دولت‌ها سعی دارند از طریق همکاری با دیگر بازیگران در قالب نهادها بین‌المللی، سیاست خارجی را در مسیری هدایت کنند که در خدمت توسعه اقتصادی قرار گیرد.

به باور کیوهن و نای گسترش بازارهای جهانی، آزادسازی تجارت و امور مالی در گستره روابط فراملی و افزایش تماس‌های فرامری (فراتر از کنترل دولت‌ها) موجب گسترش ائتلاف‌ها و تعاملات بین‌المللی می‌شوند. وابستگی متقابل اقتصادی در حال شکل‌دهی به انبوه فزاینده‌ای از بازیگران فراملی یعنی افراد و نهادهایی است که کنترل منابع و دسترسی به کانال‌های ارتباطات را در اختیار دارند و قادر هستند در امور سیاسی نیز مشارکت داشته باشند (Cohen, 2008: 28). بسیاری از محققان این تحولات معاصر جهانی‌شدن را به‌معنای کاهش نقش بازیگران دولتی و ادغام اقتصادهای ملی در اقتصاد واحد جهانی از طریق شبکه تولید و مالیه جهانی تعبیر می‌کنند.

۲-۴. نقش انقلاب اطلاعاتی و جهانی‌شدن

مسئله مهم دیگر اینکه امروزه تحولات فناوری اطلاعات و ارتباطات به‌عنوان یکی از جنبه‌های مهم عصر جهانی‌شدن، به‌شدت بر مطالعات حوزه GPE اثر گذاشته است. درک واقع‌بینانه از تحولات نوین GPE مستلزم شناخت درست از تحولات مربوط به پیشرفت‌های علمی و فناوری‌های نوظهور و همچنین فرصت‌ها و چالش‌های آن است که به‌طور جدی بر مسائل سیاسی و اقتصادی جهان تأثیرگذار است. امروزه انقلاب اطلاعات در قلب جهانی‌شدن اقتصادی و اجتماعی قرار دارد و ظهور تقسیم کار بین‌المللی جدید را تسهیل کرده است. به‌دلیل انتشار اطلاعات با سرعت بالا، واکنش بازارها نیز سریع‌تر از قبل شده و حجم زیادی از سرمایه در لحظه می‌تواند به تحولات پاسخ دهد. شرکت‌های چندملیتی ساختارهای سازمانی خود را تغییر داده‌اند و با یکپارچه کردن تولید خود در یک مبنای فراملی به شبکه‌ها و اتحادهای بیشتر وارد شده‌اند. سرمایه‌داری جهانی رقابتی‌تر شده است.

سازمان‌های غیردولتی نیز سطوح فعالیت‌های خود را بسیار گسترش داده‌اند. نکته دیگر کاهش قابل‌توجه هزینه‌های ارتباطات است که باعث افزایش تعداد و مشارکت بازیگران فراملی شده و وابستگی متقابل پیچیده را افزایش داده است (Keohane & Nye, 2012: 239-240). در توصیف این شرایط کیوهن و نای مفهوم «جهان‌گرایی»^۱ را مطرح کردند که دو

خصوصیت معین دارد؛ نخست وجود شبکه‌های از روابط چندجانبه که موجب به هم پیوستگی کنش‌گران می‌شود و دوم اینکه این شبکه‌ها ماهیت و گستره جهانی دارد و در محیط اجتماعی و جغرافیایی کشورهای خاصی نیستند. جهان‌گرایی اقتصادی از نظر آن‌ها جریان کالا، خدمات و سرمایه بین فاصله‌های دوردست و فارغ از جغرافیا در عرصه جهانی است. این امر در شبکه‌های اطلاعات و اقدام اقتصادی در محیط جهانی اتفاق می‌افتد و نهادهای را شامل می‌شود که بازار و نظام تولید و سرمایه را در قاره‌های مختلف به هم پیوند می‌زند. در چنین فضایی راه‌حل مشکلات جهانی در نوعی حکمرانی جهانی و شیوه‌های نوین کنشگری جهانی نهفته است (سلیمی، ۱۴۰۰: ۱۷۲-۱۷۱).

برخی از لیبرال‌ها بر این عقیده‌اند که در پی جهانی‌شدن اقتصادی، بازی قدرت‌های بزرگ از سیاست‌های امنیتی به رقابت‌های اقتصادی تعمیم یافته است. در اینجا فناوری، به دلیل اینکه در رقابت‌های اقتصادی یک نیاز اساسی است، نقش مهمی را بازی می‌کند. لیبرال‌ها دگرگونی در سیاست جهانی را نتیجه تأثیرات فناوری می‌دانند. آن‌ها، وابستگی متقابل، جهانی‌شدن و فراملی شدن را ناشی از انباشت طولانی مدت پیشرفت‌های فناورانه می‌دانند که به بشر توانایی انجام فعالیت‌هایی را در سراسر جهان (فارغ از اشاره به ملیت آن‌ها، قدرت دولتی، زور یا محیط فیزیکی) داده است (Fritsch, 2011: 36). از نگاه کیوهن و نای انقلاب اطلاعاتی از طریق افزایش دادن تصاعدی تعداد کانال‌های ارتباطی در سراسر جهان، به تدریج الگوهای وابستگی متقابل پیچیده را نیز تغییر می‌دهد (Keohane & Nye, 2012: 215).

در رویکرد نئولیبرالی، فناوری اغلب به عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای گرداننده پشت ظهور بازیگران جدید، الگوهای تعامل (ادغام و همکاری)، یا ساختارهای سیستم مانند وابستگی متقابل توصیف می‌شود (Fritsch, 2011: 39). از دید نهادگرایان، فناوری اطلاعات و فضای مجازی خود یک مکان است: همه جا و هیچ کجا؛ بنابراین انقلاب اطلاعاتی معاصر ذاتاً جهانی است. با این حال، مکان سایبری بر مبنای غیر جغرافیایی تقسیم شده است (Keohane & Nye, 2012: 212).

نکته دیگر اینکه در فضای اطلاعات جهانی، دولت‌هایی که به دنبال توسعه هستند به ناچار به سرمایه‌گذاری در حوزه ICT نیاز دارند؛ زیرا قدرت برآمده از ICT موجب تقویت قدرت نرم بازیگران در تعاملات بین‌المللی می‌شود و بر اعتبار بین‌المللی کشورها و بازیگرانی که سهم بیشتری از قدرت ICT دارند، می‌افزاید (Baldwin, 2016: 163-165). دستیابی به قدرت نرم و به کارگیری آن نیز به پشتوانه قدرت ICT امکان‌پذیر است. به باور کیوهن و نای، حتی بسیاری از بازیگرانی که در انقلاب اطلاعاتی سهیم نیستند، همچنان در معرض تأثیرات آن خواهند بود و از تصمیمات اتخاذ شده دیگران متأثر خواهند شد (Rogerson, 2000: 432)؛ بنابراین با تداوم فرایند جهانی‌شدن، بازیگران به این نتیجه می‌رسند که ارزش‌های آن‌ها به طور فزاینده‌ای از اقدامات دیگران تأثیر می‌پذیرد و آن‌ها سعی خواهند کرد تا از مسیر حکمرانی جهانی به اشکال مختلف اثرات وابستگی متقابل را مدیریت نمایند.

۳. دولت مجازی در عصر اطلاعات و ارتباطات

در این بخش به بررسی نظریه دولت مجازی ریچارد روزکراس^۲ می‌پردازیم. یکی از تحولات مهم حوزه اقتصاد سیاسی جهانی از منظر رهیافت لیبرالی، تحول در حوزه مفهوم دولت و کارویژه‌های آن است. روزکراس از جمله متفکرانی است که می‌کوشد با بهره‌گیری از نظریه نظام‌ها و ترکیب کردن آن با مفاهیم نوین برآمده از اقتصاد و ارتباطات، به بررسی بنیاد تحولات بین‌المللی پرداخته و با طرح تغییر در ماهیت دولت‌ها و پیدایش پدیده جدیدی به نام دولت مجازی^۳، تصویری کاملاً نوین از روابط بین‌الملل ارائه کند (سلیمی، ۱۳۸۴: ۲۲-۲۰).

به گفته روزکراس در طول تاریخ دولت‌ها معمولاً از طریق استفاده از زور به دنبال توسعه سرزمینی بودند؛ اما در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ این روندها تحت تأثیر تحولات جدید قرار گرفتند. کشورهای کوچک‌تر مانند ژاپن، آلمان غربی و بره‌های آسیایی به دلیل رشد سریع‌تر از غول‌هایی مانند ایالات متحده و شوروی، به شهرت بین‌المللی دست یافتند. روزکراس این دولت‌ها را که

1. Everywhere and Nowhere

2. Richard Rosecrance

3. Virtual State

تلاشی برای توسعه قدرت نظامی و جاه‌طلبی سرزمینی در خارج از کشور نداشته‌اند، «دولت‌های تجاری»^۱ نامیده است. در حالی که ایالات متحده در ویتنام و شوروی در افغانستان درهم‌پیچیده بودند، کشورهای تجاری به‌جای کنترل سیاسی، بر دستیابی اقتصادی به سرزمین‌های خارجی متمرکز شدند (Rosecrance, 2010: 42-43).

به نظر روزکرناس، دولت تجارت‌گرا که سازگار با محیط جهانی جدید است، زمینه‌ساز تجارت و منفعت اقتصادی بیشتر در فراسوی مرزهاست. از دیدگاه او نقطه کلیدی این است که ارزش‌های اساسی و منبع اصلی قدرت، دیگر ریشه در سرزمین نخواهد داشت و این مسئله بنیاد روابط و اقتصاد جهان را دگرگون می‌سازد (سلیمی، ۱۴۰۰: ۱۷۲). استدلال روزکرناس بیشتر بر تأثیرات سودمند تجارت متمرکز است. این دیدگاه شبیه اعتقاد ریچارد کوبدن^۲ است که می‌گوید «اگر بتوانیم جهان را از واقعیت جنگ دور نگه داریم، من معتقدم تجارت این کار را خواهد کرد» (Nye, 1988: 246).

از نگاه روزکرناس در گذشته سیستم بین‌المللی با جنگ‌های متناوب خود بر این فرض بنا شده بود که «زمین» عامل اصلی تولید و قدرت است. دولت‌ها می‌توانستند با ساختن امپراتوری‌ها و یا حمله به ملت‌های دیگر برای تصرف قلمرو، موقعیت خود را توسعه دهند. با انقلاب صنعتی، «سرمایه» و «نیروی کار» اهمیت جدیدی یافتند (Rosecrance, 1996: 48). بنابراین از منظر روزکرناس، در قرن بیست و یکم عواملی مانند کنترل مساحت جغرافیایی، منابع کشاورزی و مواد خام صنعتی اهمیت کمتری در حوزه اقتصاد و سیاست دارند و تخصص در فناوری و خدمات پژوهشی، طراحی محصول^۳، بازاریابی^۴ و تأمین مالی^۵ تبدیل به منبع اصلی قدرت و تأثیرگذاری شده‌اند. نتیجه آن اولویت یافتن اقتصاد بر سیاست، کاهش اهمیت جنگ‌ها و جایگزینی آن با رقابت دیجیتال بر سر بازارها است؛ بنابراین از نظر روزکرناس بر این مبنا وارد عصر «دولت مجازی»^۶ می‌شویم که در آن، صنعت خدمات، مالی و خلاقیت ناشی از پژوهش و فناوری به‌عنوان مبانی جدید تأثیرگذاری و حیات پویا در اقتصاد و سیاست جهانی ظهور یافته‌اند (سلیمی، ۱۴۰۰: ۱۷۳). این در حالی است که در رویکردهای متعارف، سرزمین یکی از عناصر بسیار مهم در قدرت سیاسی و نظامی بود (Rosecrance, 2002: 450).

روزکرناس در مفهوم‌پردازی دولت مجازی به‌عنوان یک پدیده نوین، آن را دولتی می‌داند که اقتصاد آن متکی به عوامل سیال تولید^۷ است. در تدوین استراتژی اقتصادی، دولت مجازی به این تشخیص رسیده که نیازی نیست همه تولید خود را در خانه انجام دهد؛ به همان اندازه، ممکن است میزبان سرمایه و نیروی کار از دیگر ملت‌ها باشد. دولت مجازی تلاش نمی‌کند که در همه حوزه‌های اقتصادی از معدن، کشاورزی، تولید تا توزیع برتری داشته باشد. دولت مجازی در خدمات فنی و تحقیقاتی مدرن تخصص پیدا می‌کند و نه تنها از تولیدات با ارزش بالا، بلکه از طراحی محصول، بازاریابی و تأمین مالی نیز درآمد خود را به دست می‌آورد. منطق اقتصادی این نوع دولت، «کارایی» است که از طریق تولید به دست می‌آید (Rosecrance, 1996: 47).

از نظر روزکرناس همان‌طور که اهمیت اقتصاد و تجارت در بستر فضای مجازی در عرصه جهانی در حال گسترش است، کارویژه دولت‌ها نیز به همین منوال در حال دگرگونی است؛ به عبارت دیگر، دولت مجازی محصول رشد روزافزون فضای مجازی در نتیجه گسترش حیرت‌انگیز ICT و در عین حال، اهمیت یافتن بی‌سابقه اقتصاد و تجارت در عرصه جهانی و خارج شدن حیطه فعالیت‌های اقتصادی و فناورانه از دایره مرزهای ملی و سرزمینی است. امروزه دولت مجازی اساس روابط بین‌الملل در جهان جدید است (سلیمی، ۱۳۸۴: ۳۲). درواقع دولت مجازی بیشتر مبتنی بر ظرفیت‌های تولید است و این مسئله نتیجه منطقی رهایی آن از زمین است. امروزه شرکت‌ها به مزایای شناسایی امکانات تولید در هرکجا که سودآور باشد پی برده‌اند؛ بنابراین دولت مجازی دولتی است که اقتصاد آن به عوامل متحرک تولید متکی است (Rosecrance, 1996: 46).

1. Trading State
2. Richard Cobden
3. Product Design
4. Marketing
5. Financing
6. Virtual Corporation
7. Mobile Factors of Production

در شرایط کنونی به تعبیر روز کرانس دغدغه دولت‌های توسعه‌یافته نه جاه‌طلبی‌های نظامی و سلطه سیاسی بر سرزمین، بلکه برخورداری از سهم بیشتر در زنجیره تولید جهانی است. در این فرایندها، دولت‌ها تبدیل به واحدهایی کم‌حجم‌تر و فشرده‌تر، اما توانمندتر می‌شوند تا قدرت رقابت جهانی را داشته باشند. ما به جهانی وارد می‌شویم که در آن مهم‌ترین منابع آن‌هایی هستند که کمتر ملموس و مادی‌اند. این روند پس از شکل‌گیری دولت تجاری، ابتدا با رشد همکاری‌های گوناگون تحقیقاتی، تکنیکی، مالی و اقتصادی در فضای مجازی آغاز شده و به تدریج به دولت مجازی می‌انجامد (سلیمی، ۱۳۸۴: ۳۸-۳۷). به بیان روز کرانس، امروزه برای کشورهای ثروتمند صنعتی مثل آلمان، ایالات متحده و ژاپن، بازده تجارت تولیدی به مراتب از تجارت محصولات کشاورزی بیشتر است. در چنین فضایی کارآمدترین شرکت‌ها آن‌هایی هستند که موفق شدند با ثابت نگه‌داشتن و یا کاهش نیروی کار، تولید را افزایش دهند. مثلاً شرکت‌های بزرگ در سیلیکون ولی^۱ به این نتیجه رسیدند که با کاهش هزینه‌ها، افزایش بهره‌وری و رقابت‌پذیری، می‌توانند از طریق خطوط تولیدی شرکت‌های دیگر به تولید بیشتری برسند. «کوچک‌سازی»^۲ به یک شاخص افزایش کارایی و بهره‌وری شرکت‌ها تبدیل شده است (Rosecrance, 1996: 49-51).

طبق نظر روز کرانس، دولت‌های مجازی مانند هنگ کنگ، تایوان، سنگاپور، سوئیس، هلند و... به منظور تمرکز بر خدمات سطح بالا و صرفه‌جویی در هزینه‌ها، چرخه بزرگی از فرایند تولید را به جای دیگری که هزینه‌های تولید پایین است، منتقل کرده‌اند. در این کشورها به‌طور عمده بخش تولید به حدود ۲۰ درصد کاهش یافته و بخش خدمات به ۶۵ الی ۷۰ درصد افزایش یافته است. این روند با مفروضات امنیت سنتی درباره ضرورت یک پایه اقتصادی قدرتمند و به‌هم‌پیوسته در تناقض است؛ بنابراین امروزه ظرفیت‌های اقتصادی دولت‌ها اغلب بین داخل و کشورهای میزبان تقسیم‌شده است و امنیت آن‌ها به دسترسی قابل اعتماد به اقتصاد سایر کشورها وابستگی پیدا کرده است.

ممکن است تصور شود که الگوی وابستگی متقابل، موجب به خطر افتادن امنیت ملی آن‌ها در طولانی‌مدت می‌شود؛ این مسئله به سه دلیل درست نیست: اول اینکه با دستیابی به رشد اقتصادی بالا، دیگر کشورها نیز بر بخش نامرئی (خدمات) و جریان سرمایه تمرکز می‌کنند و به بخش مرئی به‌عنوان بخشی از GDP تأکید نخواهند کرد. دوم اینکه اگرچه ممکن است نیروی نظامی همیشه باقی بماند، اما امروزه ابزارهای بسیاری برای مجازات دولت‌های متجاوز در کنار اقدامات نظامی-سرزمینی وجود دارد؛ حذف از عوامل تولید، سرمایه، بازار و مزایای دسترسی به کالاها، مجازات قابل توجهی در دنیایی است که بازیگران وابستگی زیادی جهت دسترسی به تکنولوژی، مالی و اطلاعات به یکدیگر پیدا کرده‌اند. دلیل سوم این است که یک دنیای دولت‌های مجازی به الگوی همکاری سیاسی و اقتصادی وابسته است که توسط قدرت‌های بزرگ محافظت می‌شود (Rosecrance, 2002: 443)؛ بنابراین طبق نگاه روز کرانس، متأثر از تحولات جدید، رابطه متقابل فزاینده‌ای بین حوزه اقتصادی و امنیتی به وجود آمده است و تمایز بین حوزه نظامی و غیرنظامی در عصر اطلاعات در حال تار شدن است (116: Everard, 2000). درواقع امنیت بازیگران درگرو همکاری و مشارکت با دیگران و سهیم شدن در نظم جدید اقتصادی و سیاسی و کمک به حفظ آن خواهد بود؛ بنابراین در ابتدای قرن ۲۱ به باور روز کرانس، دولت‌ها بیش از آنکه دغدغه‌های امنیتی داشته باشند، در پی گسترش فرصت‌های نوین اقتصادی، تجاری و فناورانه در بستر مجازی هستند. از نگاه او حتی اگر نگرانی اصلی دولت‌ها مسئله امنیت باشد، این نگرانی از طریق گسترش تعاملات اقتصادی و همکاری بیشتر قابل دستیابی خواهد بود (سلیمی، ۱۳۸۴: ۴۱-۴۰). در چنین شرایطی دولت‌هایی که به‌صورت شبکه‌ای به یکدیگر متصل می‌شوند، احتمال کمتری وجود دارد که در منازعات و درگیری‌ها مشارکت کنند.

در نتیجه این روند، امروزه کشورها به تدریج ضعیف‌تر می‌شوند و جریان بین آن‌ها قوی‌تر می‌شود. با فرآیند تخصص‌گرایی روزافزون، وابستگی متقابل افزایش می‌یابد. ممکن است در قرن ۲۱ هیچ دولتی رهبری سیستم را بر عهده نداشته باشد، بلکه تنوعی از ملت‌ها و مناطق (مانند اروپا) در کنار هم نقش‌آفرینی کنند و ائتلاف فراگیری از قدرت‌های بزرگ امکان همکاری پیشرفته در مرکز سیستم را فراهم نمایند (Rosecrance, 2002: 445)؛ البته روز کرانس در جای دیگری اشاره می‌کند که

قدرت نظامی هنوز ممکن است در کوتاه‌مدت مفید باشد، اما در بلندمدت «توسعه اقتصادی» کلید نفوذ است. رهبران دارای دیدگاه کوتاه‌مدت، بر جمع‌آوری نیروی نظامی و گسترش سرزمینی تمرکز خواهند کرد، اما رهبران برخوردار از چشم‌انداز بلندمدت، بر قدرت اقتصادی تمرکز خواهند کرد (May et al., 2010: 27-28).

تمام این تحولات در فضای شبکه اطلاعات جهانی در حال وقوع است که راه‌گزینی از آن وجود ندارد. شبکه اینترنت جهانی پیوندها و اطلاعات گسترده‌ای را فراهم می‌کند؛ بنابراین شرکت‌ها با یافتن تأمین‌کنندگان جدید و قابل‌اعتماد، مجبور نیستند تمامی اجزای فرعی خود را در داخل تولید کنند. آن‌ها می‌توانند تولید خود را به‌صورت قرارداد منتقد کنند و در ایجاد تأسیسات لازم، تجهیزات و زمین صرفه‌جویی کنند. در انتهای این زنجیره کوچک‌سازی، شرکت‌های مجازی قرار دارند، نهادهایی که وظایف دفتر مرکزی، تحقیق و توسعه، طراحی محصول، بازاریابی، تأمین مالی، بیمه و حمل و نقل را انجام می‌دهند، اما محصول تولید نمی‌کند. در نتیجه این روند، شرکت‌ها هر چه بیشتر مسطح، کارآمد، سودآور و به یکدیگر وابسته‌تر می‌شوند. در این روند کوچک‌سازی، دولت‌ها حتی قطعات حیاتی را از خارج خریداری می‌کنند و در خارج از کشور به‌طور فزاینده‌ای کالا تولید می‌کنند. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به وابستگی متقابل تولیدمحور منجر شده که به‌مراتب از وابستگی متقابل تجارت‌محور گذشته، قوی‌تر شده است (Rosecrance, 2002: 447). در چنین فضایی به تعبیر روزکرانس «حرف از خودکفایی توهمی بیش نیست» (Nye, 1988: 247). متأثر از این تحولات، امروزه اکثریت بازیگران عرصه GPE به این درک رسیده‌اند که استفاده از شبکه اینترنت در تجارت مدرن، به‌عنوان منبع قدرت محسوب می‌شود، نه تهدیدی که باید درمقابل آن مقاومت کرد (Everard, 2000: 81).

در شرایط جدید حاکم بر GPE، بسیاری از کشورهای مدرن توانایی‌های تولیدی خود را به سبک نوین تغییر دادند. در حالی که «ملت‌های سر»^۱ در نتایج به وجود می‌آیند، «ملت‌های بدن»^۲ جدیدی برای انجام کارهای تولیدی جهان پدید آمده‌اند. امروزه کشورهای کمتری وجود دارند که در محدوده سرزمینی خود همه الزامات وجود صنعتی، معدنی و خدماتی پیشرفته را دارند. آن‌ها در عوض یاد گرفته‌اند که در تولید، خدمات و تجارت به یکدیگر وابستگی پیدا کنند. هنگامی که فورد^۳ نام خود را بر روی یک خودرو قرار می‌دهد، ممکن است ۸۰ درصد آن خودرو شامل قطعاتی باشد که در خارج تولید شده است. در نتیجه، گسترش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، ظهور دولت‌های مجازی و افزایش ارتباطات بین ملت‌های سر و بدن نشان‌دهنده این است که دولت‌ها به‌طور فزاینده‌ای به چیزی غیر از واحدها^۴ تبدیل می‌شوند.

فرایند همکاری بین بازیگران می‌تواند آغاز یک تقسیم کار در سطح بین‌المللی را بنا نهد. در چنین شرایطی شهروندان استقلال و توانایی‌های بیشتری می‌یابند و اگر فعالیت‌های سیاست خارجی دولت‌محور را با منافع اقتصادی و تعهدات خود در تضاد ببینند، تمایلی نخواهند داشت تا به فعالیت‌های دولت توجه کنند (Rosecrance, 2002: 450-452). در مجموع باید گفت که با افول دولت‌محوری، ما شاهد قدرت‌یابی روزافزون نهادها و سازمان‌های بین‌المللی، شرکت‌های چندملیتی، افراد و گروه‌های گوناگونی هستیم که در کنار دولت‌ها در یک شبکه‌ای پیچیده و درهم‌تنیده محیط GPE به نقش‌آفرینی می‌پردازند.

۴. ظهور جهان شبکه‌ای و مسئله حکمرانی در اقتصاد سیاسی جهانی

از منظر رهیافت نئولیبرالی، فرایند جهانی‌شدن و توسعه فناوری‌های نوظهور، موجب شکل‌گیری روندهایی در عرصه جهانی شده که در نتیجه آن شاهد ظهور شبکه‌های متعددی در حوزه‌های مختلف هستیم که دارای فرصت‌ها، چالش‌ها و پیامدهایی برای همه جوامع است. یکی از مهم‌ترین پیامدهای شبکه‌ای شدن جهان در حوزه روابط بین‌الملل و GPE، پایان انحصار بازیگری دولت-ملت‌ها و ظهور بازیگران متنوع است. در چنین فضایی بدون فهم جهانی‌شدن و «جهان شبکه‌ای»^۵ نمی‌توان درک درستی از مسائل و موضوعات حوزه GPE به دست آورد.

1. Head Nations
2. Body Nations
3. Ford
4. Units
5. Networked World

از دید نئولیبرال‌ها، جهانی‌شدن به‌عنوان نیرویی که از طرفی موجب کاهش کنترل دولتی و از طرف دیگر باعث رشد وابستگی متقابل شده، به‌عنوان یک تحول مثبت شناخته می‌شود. امروزه تغییرات فناورانه، پیشرفت ارتباطات و حمل و نقل و دیگر شاخص‌های جهانی‌شدن خارج از کنترل دولت‌ها هستند، لذا بازیگران داخلی و فراملی مانند شرکت‌های چندملیتی از نیروهای اصلی جهانی‌شدن هستند (Cohn, 2016: 455). در حال حاضر پیشرفت در حوزه ICT و حمل و نقل باعث تشدید و پیچیده‌تر شدن تعاملات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و ساختارهایی که منجر به جدا شدن نسبی از محیط فیزیکی مانند قلمرو دولت‌ها و مرزها شده است؛ بنابراین اصول و ستفالیایی حاکمیت سیاسی به‌طور قابل توجهی فرسایش یافته است. برای مقابله با پیامدهای تحولات نوین جهانی، بازیگران دولتی و غیردولتی به‌طور فزاینده‌ای مجبور به همکاری در سطح بین‌المللی هستند که اغلب در سازمان‌های دولتی بین‌المللی، رژیم‌ها، اشکال غیردولتی و خصوصی اتحادیه‌های همکاری‌جویانه نمود پیدا می‌کند (Fritsch, 2011: 37).

در این ارتباط کیوهن در جدیدترین آثار خود به موضوع حکمرانی جهانی تأکید می‌کند. بر پایه نظریه او دوران هژمونی در روابط بین‌الملل به پایان رسیده و جهان وارد عصر جدیدی شده که در آن شبکه‌های متنوع جهانی از جمله شبکه‌های اقتصادی نقش ایفاء می‌کنند؛ شبکه مالی، شبکه بانکی، شبکه بازارهای سرمایه در کنار زنجیره شبکه‌هایی مانند تولید و توزیع کالا، پدیده‌هایی هستند که هویت و کنش اقتصادی بازیگران عرصه جهانی از دولت‌ها گرفته تا شرکت‌ها، بانک‌ها، صاحبان سرمایه و... را شکل می‌دهند (سلیمی، ۱۴۰۰: ۱۷۱). به باور او در حال حاضر سیاست و اقتصاد به‌طور جدایی‌ناپذیری به هم متصل شده‌اند و سیاست‌های بین‌المللی و روابط اقتصادی فراملی دیگر سیاست سفلی نیستند. روابط فراملی جنبه‌هایی مهمی از سیاست‌های جهانی است که در راه‌های چندگانه‌ای به سیاست‌های بین دولتی پیوند خورده و وابستگی متقابل در راه‌های گوناگون تبدیل به شبکه‌ای پیچیده شده است. در چنین فضایی در کنار قدرت دولتی، بازیگران غیردولتی و نهادهای چندجانبه، فاکتورهای مهمی هستند که بر نتایج سیاسی تأثیر می‌گذارند (Keohane, 2009: 39).

کیوهن و نای از این فضا تحت عنوان جهان‌گرایی نام می‌برند؛ وضعیتی که دربرگیرنده شبکه‌ای از وابستگی متقابل است که از طریق جریان‌ها و نفوذ سرمایه و کالا، اطلاعات و ایده‌ها، افراد و نیروها و مسائل زیست‌محیطی اتفاق می‌افتد. مفهوم جهان‌گرایی دو ویژگی خاص دارد: اول اینکه به شبکه‌هایی از ارتباطات (روابط چندگانه)، نه فقط یک پیوند اشاره دارد. دوم اینکه شبکه‌ای از روابط جهانی موردنظر است که در یک مقیاس بزرگ فاصله چندقاره‌ای^۱ را در برگیرد، نه صرفاً شبکه‌های ساده منطقه‌ای (Keohane & Nye, 2000: 105). نکته دیگر اینکه بازارهای گسترش یافته و درهم‌تنیده شده ناشی از جهانی‌شدن، به رفتار انسان‌ها جهت می‌دهند و شبکه‌ای از روابط را دربر می‌گیرند که فعالیت‌های اقتصادی را در سراسر جهان هماهنگ می‌کنند. امروزه شبکه بازار اغلب یک کارکرد اجتماعی ایفاء می‌کند و آن «هماهنگی بدون هماهنگ‌کننده»^۲ است (Balaam & Dillman, 2014: 9).

تحت تأثیر چنین فضایی، نظریه‌پردازان نئولیبرال به مفهوم «حکمرانی جهانی» متمرکز شده‌اند. در نگاه آن‌ها «حکمرانی جهانی ترتیبات رسمی و غیررسمی است که نظم و اقدام جمعی را ورای دولت‌ها، در غیاب یک دولت جهانی توصیف می‌کند». برخلاف رژیم‌ها که به‌طور عمده دولت‌محور هستند، مطالعات حکمرانی جهانی به انتقال برخی حوزه‌های اقتدار از دولت به بازیگران فروملی^۳، فراملی^۴ و فراملیتی^۵ گرایش دارد و همچنین پیوندهای بین مسائل و موضوعات گوناگون را بررسی می‌کند (Cohn, 2016: 128).

از دید کیوهن و نای، جهانی‌شدن فرایندی است که از طریق آن جهان‌گرایی به‌طور فزاینده‌ای گسترده‌تر می‌شود. درجه گسترش جهان‌گرایی ممکن است سه تغییر را نه فقط در درجه، بلکه در کیفیت نیز به وجود بیاورد: «افزایش تراکم شبکه‌ها»^۶.

1. multicontinental distances
2. Coordination Without a Coordinator
3. Subnational
4. Transnational
5. Supranational
6. Density of Networks

«افزایش سرعت نهادی»^۱ و «افزایش مشارکت فراملی»^۲ (Keohane & Nye, 2000: 108). در چنین فضای شبکه‌ای شده GPE، مزایای بالقوه جهانی شدن تنها زمانی می‌تواند محقق شود که دولت‌ها، ساختارهای نهادی که با خواسته‌های یک اقتصاد جهانی جدید سازگار است را توسعه دهند (Maswood, 2000: 286).

کیوهن و نای، در کتاب قدرت و وابستگی متقابل، دنیای شبکه‌ای و وب را توصیف می‌کنند. درواقع آن‌ها دو دنیای ایدئال را مقابل هم ترسیم می‌کنند: دنیای سستی و رئالیستی سیاست قدرت (مبارزه‌ای که تحت سلطه خشونت سازمان‌یافته است) و دنیای وابستگی متقابل پیچیده. در دنیای رئالیستی، زور ابزار سیاسی قابل استفاده و مؤثر است و مسائل نظامی بر دیگر مسائل غلبه دارد؛ اما در دنیای وابستگی متقابل پیچیده، دولت‌ها با بازیگران فراملی و فرادولتی در صحنه جهانی سهیم هستند و سیاست بین‌الملل شامل انواع مختلف مسائل بدون وجود سلسله‌مراتب بین آن‌ها است (Slaughter, 2017: 29). کیوهن تأکید می‌کند که امروزه افزون بر دولت‌ها، شرکت‌های خصوصی، گروه‌های NGO و زیرواحدهای حکومتی، همگی می‌توانند به‌عنوان بخشی از شبکه جهانی، نقش مستقل و نیمه‌مستقلی بازی کنند؛ بنابراین شبکه حکمرانی جهانی، همه این بازیگران را دربر می‌گیرد (Keohane, 2002: 210).

روند گسترش شبکه حکمرانی جهانی به‌صورت فرایندی است که از زمان جنگ جهانی دوم در قالب مجموعه‌ای از قوانین و رویه‌ها برای هدایت دولت‌ها و بازیگران فراملی در حوزه‌های مختلف، آغاز شده است. ازجمله؛ کمک به کشورهای کمتر توسعه‌یافته، حفاظت از محیط‌زیست، سیاست‌های بین‌المللی غذا، همکاری‌های هواشناسی بین‌المللی، سیاست‌های پولی بین‌المللی، مقررات شرکت‌های چندملیتی، سیاست‌های حمل و نقل بین‌المللی، تجارت بین‌المللی و... (Keohane & Nye, 2012: 17). این قوانین و رویه‌ها به‌صورت تدریجی موجب نهادینه شدن حکمرانی جهانی می‌شود. در چنین وضعیتی بازیگران گوناگون کمتر به یک حاکمیت یا قلمرو محدود می‌شوند، بلکه در امتداد منطق شبکه جهانی که در آن مفاهیم زمان و فضا به‌شدت تغییر یافته، سازمان‌دهی می‌شوند (Fritsch, 2011: 37).

بر اساس دیدگاه نئولیبرال‌ها امروزه فضای جهانی مانند مثلی است که سه‌گوشه آن را بازارها، دولت‌ها و جوامع مدنی تشکیل می‌دهند و همه گوشه‌های این مثلث تحت تأثیر انقلاب اطلاعاتی و فرایند جهانی شدن قرار گرفته است؛ بازارها در حال گسترش هستند و ساختارهای شرکتی شبیه شبکه‌ها شده‌اند؛ در جوامع مدنی، کانال‌های ارتباطی جدید از مرزهای ملی فراتر می‌روند؛ همچنین اشکال و وظایف دولت در رابطه با اقتصاد و جامعه در حال تغییر است (Keohane & Nye, 2012: 257). در خصوص نگاه به تحولات نوین جهان و درک پدیده‌های آن، آنه ماری اسلاتر^۳ در کتاب صفحه شطرنج و شبکه: استراتژی‌های ارتباط در جهان شبکه‌ای شده دو نوع رویکرد را ترسیم می‌کند: نگاه صفحه شطرنج و نگاه شبکه‌ای. در نگاه صفحه شطرنجی، کشورداری به‌عنوان استفاده از دارایی‌ها یا منابع و ابزارهای اقتصادی، نظامی، اطلاعاتی و رسانه‌ای توصیف می‌شود که یک دولت برای تعقیب منافع خود و تأثیرگذاری بر رفتار دیگران به‌کار می‌گیرد. این رویکرد، استراتژی درگیری یا رقابت است (هدف در شطرنج برنده شدن است)؛ اما در نگاه شبکه‌ای، صرفاً راهبردهای پیشبرد منافع ملی مورد توجه نیست. تشکیل ائتلاف با ملت‌ها و شبکه‌سازی با آن‌ها مهم است. بنابراین در چنین شرایطی رویکرد سیاست خارجی شبکه‌ای، باید ایجاد «ارتباط و همگرایی»^۴ با بازیگران گوناگون باشد (Slaughter, 2017: 73).

به نظر کیوهن، در فضای جهان شبکه‌ای کارایی عواملی که در آن تعبیه شده‌اند، به موقعیتشان در شبکه بستگی دارد؛ هیچ سلسله‌مراتبی در اداره شبکه‌ها اثرگذاری جدی ندارد. به تعبیر او می‌توان چنین ساختارهای حاکمیتی را «مینیمالیسم شبکه‌ای»^۵ نامید؛ شبکه‌ای به‌خاطر اینکه به بهترین وجه به‌صورت شبکه‌ای (نه مجموعه‌ای از سلسله‌مراتب) مشخص می‌شود. مینیمالی (حداقلی) به‌خاطر اینکه حکمرانی در سطح جهانی تنها در صورتی قابل قبول خواهد بود که به‌عنوان جایگزین حاکمیت ملی در

1. Increased Institutional Velocity
2. Increased Transnational Participation
3. Anne Marie Slaughter
4. Connecting and Convening
5. Networked Minimalism

نظر گرفته نشود و دخالت آن در حوزه دولت‌ها به نتایج همکاری‌ها تعدیل شود (Keohane, 2002: 204). در کل باید گفت که جهان شبکه‌ای دربرگیرنده مجموعه‌ای از ارتباطات بین نقاط مختلف در یک سیستم است که با پخش شدن توانایی‌ها در حوزه‌های مختلف محیط شبکه، هیچ بازیگری قدرت کافی برای تسلط کامل بر آن را نخواهد داشت؛ بنابراین با درهم‌تنیده شدن روزافزون نقاط مختلف شبکه‌های جهانی، حل و فصل مسائل اساسی عرصه GPE تنها با همکاری نقاط گوناگون شبکه ممکن خواهد شد.

به باور کیوهن و نای دیگر امنیت نظامی به‌طور خودکار هدف غالب در تعاملات سیاسی بین کشورها نخواهد بود و نیروی نظامی هم لزوماً مؤثرترین ابزار سیاست دولتی نخواهد بود؛ درواقع دنیای وابستگی متقابل، دنیای همکاری بین بازیگران است نه درگیری بی‌امان (Slaughter, 2017: 32). در نتیجه به باور کیوهن هر الگوی حاکمیتی در حال ظهور باید به‌جای سلسله‌مراتبی بودن، شبکه‌ای شود. اهداف آن باید حداقلی باشد نه جاه‌طلبانه. در این راستا، رویکرد مینیمالیسم شبکه‌ای که به دنبال حفظ فرایندهای دموکراتیک ملی است، از مصالحه‌های لیبرالی تبعیت می‌کند و در عین حال به همگرایی اقتصادی اجازه می‌دهد. هر ترتیبات شبکه‌ای باید مسائل و مشکلات حکمرانی کلاسیک در دستیابی به تصمیمات قانونی را حل نماید و بتواند بازیگران گوناگونی مثل دولت‌ها، بخش خصوصی و NGOs که در سیاست عمومی جهانی درگیر هستند را وارد سیستم کند. تنها چیزی که امروزه محتمل نیست، بازگشت به گذشته‌ای است که در آن فقط دولت-ملت‌ها در مرکز توجه بودند (Keohane, 2002: 215).

در این رابطه آنه ماری اسلاتر بر این باور است که برای حل مشکلات جهانی، شبکه‌های فرادولتی متشکل از بانک‌های مرکزی، وزرای دولت، قضات و قانون‌گذاران، مکمل ضروری برای سازمان‌های سنتی‌تر مانند سازمان ملل، صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی هستند. گسترش این شبکه‌ها نتیجه چیزی است که برخی آن را تجزیه دولت نامیده‌اند؛ به این معنی که بخش‌های مختلف دولت در حال جدا شدن از مدلی هستند که توسط رئیس دولت و وزارت خارجه هدایت می‌شوند و در عوض شبکه‌هایی از بازیگران خصوصی و مدنی را شکل می‌دهند (Slaughter, 2017: 37). در شرایطی که قدرت در نگاه سنتی به معنای توانایی فرمان دادن به دیگران تعبیر می‌شود، در نگاه شبکه‌ای، قدرت از تعداد، نوع و محل پیوندهای بازیگران در شبکه به دست می‌آید. در نگاه نئولیبرال‌های که به جهان شبکه‌ای باور دارند هرچند که دولت‌ها همچنان بازیگران مسلطی در عرصه جهانی محسوب می‌شوند، اما رفتار آن‌ها درهم‌تنیده شده در تارهای وابستگی متقابل محیط شبکه با حضور بازیگران گوناگون مانند سازمان‌ها، شرکت‌ها، افراد و گروه‌ها، شکل می‌گیرد.

در چنین فضایی به باور کیوهن، سه معیار رویه‌ای برای حکمرانی جهانی قابل قبول مطرح می‌کند: اولی مسئولیت‌پذیری^۱ است؛ مردم نیازمند راه‌هایی هستند تا نخبگان را در قبال اعمال خود مسئول بدانند. دومی مشارکت^۲ است؛ اصول دموکراتیک ایجاب می‌کند که سطحی از مشارکت در ایجاد تصمیمات جمعی برای همه افراد بالغ در جامعه وجود داشته باشد. سوم متقاعدسازی^۳ است؛ باید رویه‌های نهادینه‌شده‌ای برای تسهیل ارتباطات به وجود آید و تا حد زیادی درمقابل استفاده از زور و تحریم مصون باشد (Keohane, 2002: 249-250)؛ البته از دید کیوهن این معیارها حداقلی و واقع‌بینانه است؛ بنابراین حکمرانی جهانی برای پایداری بیشتر، باید سطحی و محدود باشد.

درنهایت باید گفت در جهان شبکه‌ای دولتی که بیشترین ارتباطات را داشته باشد، بازیگر اصلی خواهد بود و می‌تواند دستور کار جهانی را تنظیم کند و قفل نوآوری و رشد پایدار را باز کند؛ بنابراین در فضای شبکه‌ای قرن ۲۱، قدرت جهانی به‌طور فزاینده‌ای با پیوندها تعریف می‌شود؛ «چه کسی به چه کسی و برای چه اهدافی وصل شده است؟». البته جهان همچنان دربرگیرنده کشمکش خواهد بود؛ شبکه‌ها همان اندازه که می‌توانند مولد و سودمند باشند، می‌توانند مرگبار نیز باشند. شکاف بین کسانی که به شبکه‌های جهانی متصل هستند و کسانی که از آن حذف شده‌اند، موجب نابرابری خواهد شد؛ اما درمجموع باید گفت که اثرات مثبت شبکه‌ها از تأثیرات منفی آن بیشتر می‌شود (Slaughter, 2009: 95 & 112).

در قبال این تحولات عصر دیجیتال و شبکه‌ای، اسلاتر در جای دیگری تأکید می‌کند که یک استراتژی بزرگ حتی‌الامکان باید یک استراتژی ارتباطی باشد و فراگیری و قدرت روزافزون شبکه‌ها را بپذیرد؛ همچنین فرصت‌ها و تهدیدهای آن را درونی کند. همان‌طور که عصر دیجیتال، عصر صنعتی را دربر می‌گیرد، یک استراتژی بزرگ باید هم در صفحه شطرنج و هم در فضای وب عمل کند. همچنین باید نظم مبتنی بر دولت را بپذیرد و فضا را برای نظم مبتنی بر مردم باز کند. درواقع اسلاتر سه ستون اصلی در این زمینه پیشنهاد می‌کند: «جامعه باز»^۱، «حکومت باز»^۲ و «سیستم بین‌المللی باز»^۳. او تأکید می‌کند که انتخاب تعیین‌کننده عصر ما، دموکراسی درمقابل خودکامگی نیست، بلکه سیستم‌های باز در برابر سیستم‌های بسته است. چین، عربستان و کویت نمونه‌هایی‌اند که در تلاش هستند تا در ترکیبی از اقتصادهای باز و بسته پیشگام شوند. بر اساس منطق جهان شبکه‌ای، جوامعی که از باز بودن استقبال می‌کنند، به‌طور مؤثر رقابت خواهند کرد و موفق خواهند شد (Slaughter, 2017: 203).

جدول ۲. مقایسه نگاه صفحه شطرنجی و شبکه‌ای به تحولات GPE (Slaughter, 2017: 72)

وب	صفحه شطرنج	واحد
مردم	دولت	واحد
پیوند و ارتباط	جدایی و تفکیک	وضع طبیعی
جریان‌های پویا	تعادل ایستا	تمرکز تحلیل
روابط	ویژگی‌های فردی بازیگران	منبع قدرت
مشارکت	استقلال و خودمختاری	حاکمیت
معاشرت و جامعه‌پذیری	خودمحوری و نفع شخصی	طبیعت انسان
اشتراک‌گذاری	چانه‌زنی	مدل رفتاری
انطباق	محاسبه	مکانیسم رفتاری
هویت اجتماعی	مشوق‌ها	انگیزه
سیال	ثابت	هویت
تعهد	اجبار و تهدید	ابزار نفوذ

۵. نتیجه‌گیری

نظریه‌های اقتصاد سیاسی بین‌الملل هر کدام از چشم‌انداز متفاوتی به موضوعات مشترک این حوزه می‌نگرند. تکثر نظری و منازعات فکری بین مکاتب گوناگون حوزه GPE به تدریج منجر به بازاندیشی و تعدیل بسیاری از مفروضات اولیه طرفداران این رهیافت‌ها شده و عملاً به تکامل همه نظریه‌ها کمک کرده است؛ همچنین موجب شده تا اندیشمندان این حوزه ضمن انعطاف‌پذیری بیشتر در نظریه‌پردازی، از مطلق‌نگری بپرهیزند و توجه بیشتری به واقعیت‌ها داشته باشند. در این رابطه اندیشمندان متأخر رهیافت لیبرالی مثل کیوهن و نای نیز نسبت به نسل اول خود، به تدریج در مفروضات اولیه این رویکرد نظری تغییراتی داده‌اند و به یک راه میانه با دیگر مکاتب اصلی مثل رئالیسم نزدیک شده‌اند.

به باور رابرت کیوهن برای مطالعه تحولات نوظهور GPE در قرن ۲۱، باید از سبد متنوعی از روش‌ها و بینش‌های رهیافت‌های گوناگون از جمله مکاتب بریتانیایی و آمریکایی بهره برد. سهیم کردن جامعه‌شناسی اقتصادی و تاریخی در پژوهش‌های این حوزه لازم است. امروزه بی‌عدالتی و نابرابری به عنوان بیماری درونی این رشته مطالعاتی، نیازمند توجه است. همچنین کیوهن روش تجربی مورد تأکید مکتب آمریکایی را ارج می‌نهد؛ زیرا قضاوت‌های ارزشی را از تحلیل‌های پژوهشی جدا می‌کند. به باور او در بلندمدت دانشمندان علوم اجتماعی می‌توانند تأثیر مثبتی بر بهبود شرایط انسانی از طریق تحلیل‌های خیلی دقیق و متقاعدکننده، داشته باشند (Keohane, 2009: 42-43).

در فضای جهان شبکه‌ای، به نظر نگارندگان چیزی که در پژوهش‌های علمی مهم است در پیش گرفتن نوعی رهیافت‌های نظری است که ابتدا این مسئله را روشن سازد که با چه سازوکارها و الزاماتی می‌توان به توسعه و رفاه دست یافت و هم‌زمان

1. Open Society
2. Open Government
3. Open International System

امنیت ملی را نیز حفظ نمود؟ درک درست از تحولات جهان شبکه‌ای ضرورتی اساسی در راستای برنامه‌ریزی توسعه ملی کشورها است. رویکردهای غیرعلمی و غیرواقع‌بینانه می‌تواند بسیار پرهزینه باشد. همان‌گونه که کیوهن و نای به‌درستی گفته‌اند «برداشت‌های نامناسب و درک نادرست از سیاست جهانی می‌تواند منجر به سیاست‌های ملی نامناسب یا حتی فاجعه‌آمیز شود» (Keohane & Nye, 2012: 4)؛ بنابراین به‌منظور رسیدن به درک صحیح از تحولات GPE باید در کنار کاربست نظریه‌های رایج، شواهد تجربی و علمی را نیز مورد ارزیابی قرار داد. واقعیت این است که در فضای جهانی شدن، رقابت، همکاری و مشارکت توأمان وجود دارد و نگاه سیاه و سفید به پدیده‌ها گمراه‌کننده است؛ بنابراین ضمن حفظ انسجام پژوهش باید به پیوندهای بین حوزه‌های موضوعی گوناگون و همچنین ارتباط بین سطوح گوناگون تحلیل نیز توجه کرد.

بر اساس بررسی‌های انجام‌شده در این پژوهش، می‌توان گفت که تحت تأثیر فرایند جهانی شدن، فضای اقتصاد سیاسی جهانی به شبکه‌ای پیچیده تبدیل شده که در آن متأثر از پدیده‌های نوظهور، پیوندهای متنوع و گسترده‌ای بین بازیگران گوناگون شکل گرفته است و ارتباطات بین اجزای این شبکه به‌طور عمده به‌صورت افقی شدیداً در حال افزایش است. نکته دیگر اینکه در این فضای جدید که پارادایم «توسعه» بر دیگر پارادایم‌ها غلبه یافته، میزان قدرت بازیگران نیز بر اساس میزان مشارکت آن‌ها در محیط شبکه‌ای ارزیابی می‌شود. در چنین شرایطی بازیگران حوزه GPE به نسبت میزان ورود و مشارکت فعالانه در اقتصاد شبکه‌ای جهانی، خواهند توانست جایگاه قدرتی خود را ارتقا دهند. فاصله گرفتن از اقتصاد شبکه‌ای جهانی و عدم همکاری مؤثر با آن نیز به تشدید توسعه‌نیافتگی اقتصادی و به تبع آن به خطر افتادن روزافزون منافع و امنیت بازیگران منجر خواهد شد.

منابع

- سلیمی، حسین (۱۳۸۴). دولت مجازی یا واقع‌گرایی تهاجمی؛ بررسی مقایسه‌ای نظریه ریچارد روز کرانس و جان میرشایمر. پژوهش حقوق و سیاست، ۷ (۱۷)، ۱۹-۴۳.
- سلیمی، حسین (۱۴۰۰). گذار از اقتصاد بین‌الملل به اقتصاد جهانی. پژوهشنامه اقتصادی، ۲۱ (۸۲)، ۱۶۳-۱۹۵.

References

- Balaam, D. N., & Dillman, B. (2014). *Introduction to international political economy*. Pearson Education. doi: 10.4324/9781315463452
- Baldwin, D. A. (2016). *International relations: A conceptual approach*. Princeton University Press.
- Blyth, M. (2009). *Routledge handbook of international political economy (IPE)*. Routledge.
- Broome, A. (2014). *Issues and actors in the global political economy*. Palgrave Macmillan.
- Cohen, B. J. (2008). *International political economy*. Princeton University Press.
- Cohn, T. H. (2016). *Global political economy: Theory and practice*. Routledge.
- Economides, S., & Wilson, P. (2002). *The economic factor in international relations: A brief introduction*. I. B. Tauris.
- Everard, J. (2010). *Virtual states: The internet and the boundaries of the nation-state*. Routledge.
- Fritsch, S. (2011). Technology and global affairs. *International Studies Perspectives*, 12(1), 27-45. doi: 10.1111/j.1528-3585.2010.00417.x
- Gilpin, R. (1987). *The political economy of international relations*. Princeton University Press.
- Gilpin, R. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton University Press.
- Jervis, R. (1992). The future of world politics: Will it resemble the past? *International Security*, 16(3), 39-73. doi: 10.2307/2539088
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O. (1988). International institutions: Two approaches. *International Studies Quarterly*, 32(4), 379-396. doi: 10.2307/2600589
- Keohane, R. O. (2002). *Power and governance in a partially globalized world*. Routledge.
- Keohane, R. O. (2009). The old IPE and the new. *Review of International Political Economy*, 16(1), 34-46. doi: 10.1080/09692290802524059

- Keohane, R. O. (2011). Neoliberal institutionalism. In C. W. Hughes & L. Y. Meng (Eds.), *Security studies* (pp. 1–20). Routledge.
- Keohane, R. O. (2018). *International institutions and state power: Essays in international relation theory*. Routledge. doi: 10.4324/9780429032967
- Keohane, R. O., & Martin, L. L. (1995). The promise of institutionalist theory. *International Security*, 20(1), 39–51. doi: 10.2307/2539214
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2000). What's new? What's not? (And so what?). *Foreign Policy*, 118, 104–119. <http://www.jstor.org/stable/1149673>
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and interdependence*. Longman.
- Lim, T. C. (2014). *International political economy: An introduction to approaches, regimes, and issues*. Saylor Foundation.
- Maswood, J. (2000). *International political economy and globalization*. World Scientific Publishing.
- May, E. R., Rosecrance, R., & Steiner, Z. (2010). *History and neorealism*. Cambridge University Press.
- McGlinchey, T., Walters, R., & Scheinpflug, C. (2017). *International relations theory*. E-International Relations Publishing.
- Moravcsik, A. (1997). Taking preferences seriously: A liberal theory of international politics. *International Organization*, 51(4), 513–553. doi: 10.1162/002081897550447
- Nye, J. S. (1988). Neorealism and neoliberalism. *World Politics*, 40(2), 235–251. doi: 10.2307/2010363
- O'Brien, R., & Williams, M. (2016). *Global political economy: Evolution and dynamics*. Palgrave Macmillan.
- Paul, D. E., & Amawi, A. (2013). *The theoretical evolution of international political economy*. Oxford University Press.
- Rogerson, K. S. (2000). Information interdependence: Keohane and Nye's complex interdependence in the information age. *Information, Communication & Society*, 3(3), 415–436. doi: 10.1080/13691180051033379
- Rosecrance, R. (1996). The rise of the virtual state. *Foreign Affairs*, 75(4), 45–61.
- Rosecrance, R. (2002). International security and the virtual state: States and firms in world politics. *Review of International Studies*, 28(3), 443–455. doi: 10.1017/S0260210502004436
- Rosecrance, R. (2010). Bigger is better: The case for a transatlantic economic union. *Foreign Affairs*, 89(3), 42–50. <https://www.jstor.org/stable/25680914>
- Salimi, H. (2005). Virtual states or aggressive realism: A comparative study of the theory of Richard Rosecrance and John Mearsheimer. *Law and Politics Research*, 7(17), 19–43 (In Persian).
- Salimi, H. (2021). Transition from an international economy to a global economy. *Journal of Economic Research*, 21(82), 163–195. doi: 10.22054/joer.2021.56239.911 (In Persian).
- Saryal, R. (2015). Global environmental agenda: The neoliberal institutional perspective. *Jadavpur Journal of International Relations*, 19(1), 1–21. doi: 10.1177/097359841559988
- Slaughter, A.-M. (2009). America's edge: Power in the networked century. *Foreign Affairs*, 88(1), 94–113.
- Slaughter, A.-M. (2017). *The chessboard and the web: Strategies of connection in a networked world*. Yale University Press.
- Smith, R., El-Anis, I., & Farrands, C. (2017). *International political economy in the 21st century*. Routledge.
- Young, O. R. (1982). Regime dynamics: The rise and fall of international regimes. *International Organization*, 36(2), 277–297. doi: 10.1017/S0020818300018956